A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI

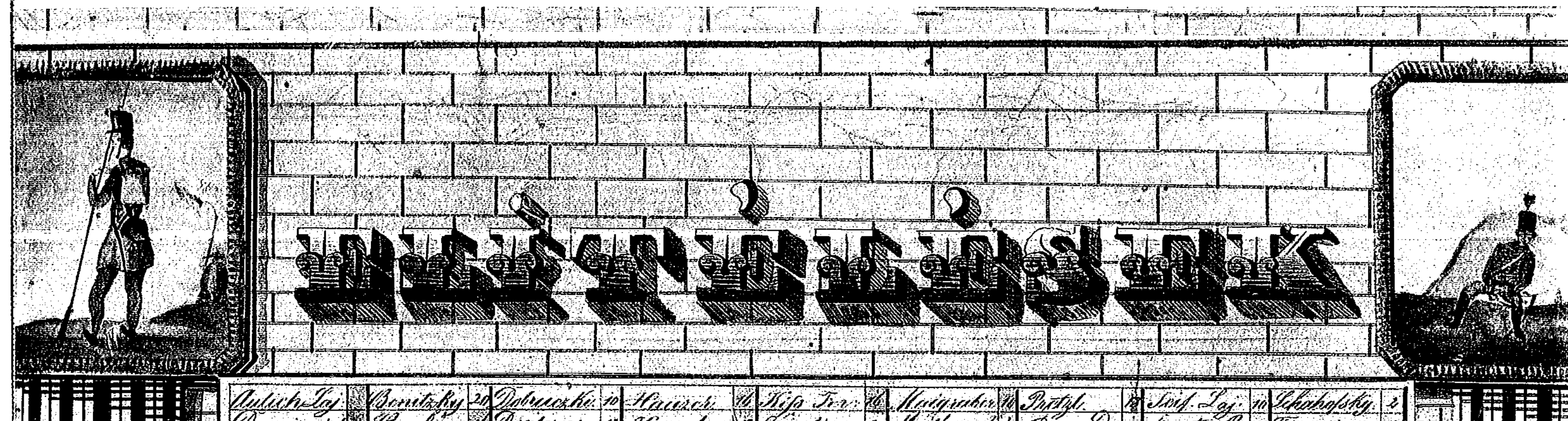
KUFSTEIN, A MEGTORLÁSOK JELKÉPE





Az előző oldalon:
KUFSTEIN VÁRA

KUFSTEIN, A MEGTORLÁSOK JELKÉPE



Fónagy Zoltán

Kossuth Kiadó

Bevezető

Jókai Mór *Az új földesúr* című regényében ekként érzékeltette a tiroli várbörtön félelmetes korabeli hírét: „Tapasztalt férfiak szerint Kufstein a státusbörtönök akadémiája. Arad, Komárom, Josefstadt, a pesti Újépület mind csak gymnasiumok és elemi tanodák hozzá képest; aki még csak ezekben végezte a cursust, az ne is beszéljen; az csak félig van értesülve."

A szellemes irodalmi metaforát a történettudomány szárazabb nyelvére fordítva: Kufstein a magyar történeti tudatban a XIX. század óta a Habsburg-elnyomás szinonimájává vált. A mítosznak van tényalapja: a XVIII–XIX. század progresszív és nemzeti mozgalmainak számos résztvevője s vezéralakja valóban itt raboskodott. Különösen két csoport képe rögzült erősen a kollektív emlékezetben: a XVIII. század végéről a magyar jakobinusokként ismert „összeesküvőké", valamint az 1848–49-es szabadságharcot követő megtorlás áldozataié.

Hogy Kufstein mennyire eggyé vált a nemzeti emlékezetben a szabadságharc utáni retorziókkal, szemléletesen illusztrálja a várban látható monumentális emléktábla. 1937-ben egy budapesti leánygimnázium a hazai nőnevelés egyik úttörőjének, Teleki Blanka grófnőnek az emlékét akarta megörökíteni rabsága helyszínén. A terv végül egy hat és fél mázsás kőtábla formájában öltött testet, amelyre az összes, valaha Kufsteinben raboskodó magyar nevét rávésték. Egyidejűleg az iskola évkönyvében megjelentették a foglyok életrajzi adatait is, történeti és irodalomtörténeti munkákra, lexikonokra és az egykori foglyok leszármazottaitól szerzett adatokra támaszkodva. Az emléktáblán 94 név olvasható, s a névsort a gimnázium értesítője még 7 névvel egészítette ki. Náday Károly, amatőr kutató évtizedekkel később kiderítette, hogy a 101 személyből csupán 45 volt igazolhatóan a várbörtön rabja – 26 itt őrzött magyar politikai fogoly neve viszont nem olvasható az emléktáblán. Az arányok beszédesek: két-három generáció múltán a családi közösségi emlékezet – ha nem támaszkodhatott konkrét adatokra – automatikusan Kufsteinben képzelte el a börtönt szenvedett '48-as nagyapa, dédapa rabságának helyszínét.

A kötetben megkíséreljük megfejteni, miért éppen ez a várerőd vált a megtorlások jelképévé. Vajon az ott őrzött politikai foglyok nagy számával magyarázható a kétes hírnév, vagy inkább azzal, hogy oda vitték a legsúlyosabb vádak alapján elítélteket? Netán a fogva tartás zord körülményei tették különösen hírhedtté a tiroli erődítményt? Szó szerint vehetjük-e a fiatal huszártiszt, Szontágh Frigyes elkeseredett kifakadását, miszerint: „Inkább négy évet egy másik erődben, mint itt egy évet"? Összehasonlítási alapja éppenséggel volt: kijelentését két kufsteini és egy aradi esztendő hitelesítette.

A rejtély kulcsának keresése során röviden megismerjük a vár, illetve a börtön történetét. Szabályzatok, egykorú börtönfeljegyzések és későbbi visszaemlékezések segítségével bepillantást nyerhetünk a fogolyélet mindennapjaiba, az elhelyezés és a fogva tartás körülményeibe, s a külvilággal való kapcsolattartás szabályaival is megismerkedünk. A mindennapok megkerülhetetlen részét képezték persze azok is, akik őrizték a rabokat, így róluk is ejtünk néhány szót a következő oldalakon.

Mivel a magyar rabok túlnyomó többsége az 1848–49-es – vagy azzal összefüggő – politikai „bűne" miatt került Kufsteinbe, összefoglaljuk a forradalom és szabadságharc történetéből azokat a mozzanatokat, amelyek a majdani foglyok Kufsteinbe vezető útja szempontjából jelentőséggel bírtak. Ismertetjük a megtorlás vezérelveit, és bemutatjuk a gépezetet, amely valósággal futószalagon gyártotta a mártírokat. A történet elbeszélésének szerves részét alkotja a legfontosabb – vagy legjobban dokumentált – szereplők életútjának ismertetése is.

Az előzmény: Magyarország törvényes forradalma

Forradalom és szabadságharc: a nemzeti emlékezetben ez a két fogalom kapcsolódik elválaszthatatlanul 1848–49-hez. Ha tudományos igénnyel szeretnénk elbeszélni a másfél év – és az utóélet – történetét, akkor legalább három, egymással összefüggő vonulatot kell megkülönböztetnünk az eseménysorban. A társadalmi és a politikai rendszer forradalmi átalakulása után polgárháború tört ki, majd a fő konfliktus „szabályos" háború alakját öltötte, amelyet államok reguláris hadseregei vívtak. Az események nem előre megírt forgatókönyvet követtek, s az eredmény gyakran a résztvevők eredeti szándékaitól függetlenül alakult.

A Habsburg Birodalom történetének egyik legválságosabb korszakát élte meg 1848–49-ben. Az Európán végigsöprő forradalmi hullám, a „népek tavasza" szétzilálta a Szent Szövetség hatalmi rendszerét, majd megdöntötte Metternich ausztriai konzervatív hatalmát. A Pozsonyban éppen ülésező utolsó magyar rendi országgyűlés Kossuth Lajos vezetésével, kihasználva a központi hatalom szorult helyzetét, az előző két évtizedben kialakított teljes reformprogram elfogadását követelte az udvartól. 1848. április 11-én hirdették ki az uralkodó, V. Ferdinánd által szentesített úgynevezett áprilisi törvényeket, melyek felszámolták a feudalizmust, a politikai berendezkedést a polgári parlamentáris monarchiák mintájára alakították át, Magyarország és az összbirodalom viszonyát újraszabályozták, biztosítékokkal bástyázva körül az ország addig javarészt csak elvben létező különállását a birodalmon belül.

A későbbi eseményeket nagyban meghatározó jelentősége volt annak, hogy a forradalmi mélységű átalakulás törvényes formák között, országgyűlési törvényalkotás és királyi szentesítés útján ment végbe. A vívmányokat legális úton nem lehetett többé visszavenni. A végrehajtó hatalmat a parlamentnek felelős kormány gyakorolta, az uralkodó is csak e kormány egyetértésével, valamely miniszterének ellenjegyzése mellett adhatott ki rendeletet. Magyarország birodalmon belüli önállóságát erősítette az is, hogy az uralkodó távolléte esetén – vagyis gyakorlatilag állandó jelleggel, hiszen a király Bécsben, a Burgban élt – teljhatalmú helyettese lett a nádor. Ezt a tisztet ekkor V. Ferdinánd unokatestvére, István főherceg töltötte be.

Az áprilisi törvények távolról sem döntöttek el egyértelműen minden fontos kérdést. Így a jövőre bízták Magyarország és az összmonarchia államjogi viszonyának részletes szabályozását, benne a hadsereg és a pénzügyi önállóság nagy fontosságú ügyével. A függőben hagyás nem csak a sietséggel – főleg nem feledékenységgel – magyarázható: valójában mind a magyar vezetés, mind az udvar arra számított, hogy az erőviszonyok kedvező alakulása esetén a hiányokat a neki kedvező módon fogják kitölteni.

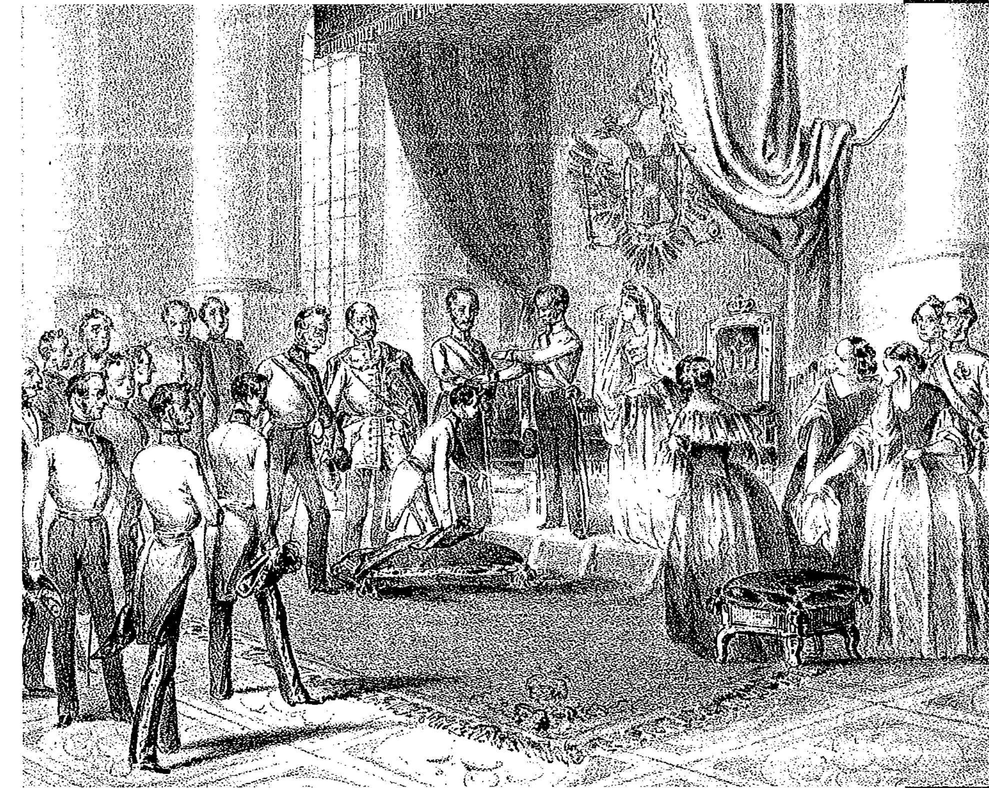
Az önrendelkezés frissen szerzett elemei 1848 tavaszán még inkább a magyarok számára kedvező irányban módosultak. A nyár azonban az ellenforradalmi erők sikereit hozta a birodalomban. Bécsben elérkezettnek látták az időt, hogy az egységes birodalom eszméjével összeegyeztethetetlen magyar különállást politikai, vagy ha kell, katonai eszközökkel megnyirbálják. Szeptember 11-én Jellačić horvát bán seregével átkelt a Dráván, s ezzel a fegyverek vették át a szót a vitás kérdések eldöntésében. Október 3-án a császár elrendelte a magyar parlament feloszlatását, s az országot a hadi törvények alá helyezték. Ez a dátum kiemelt



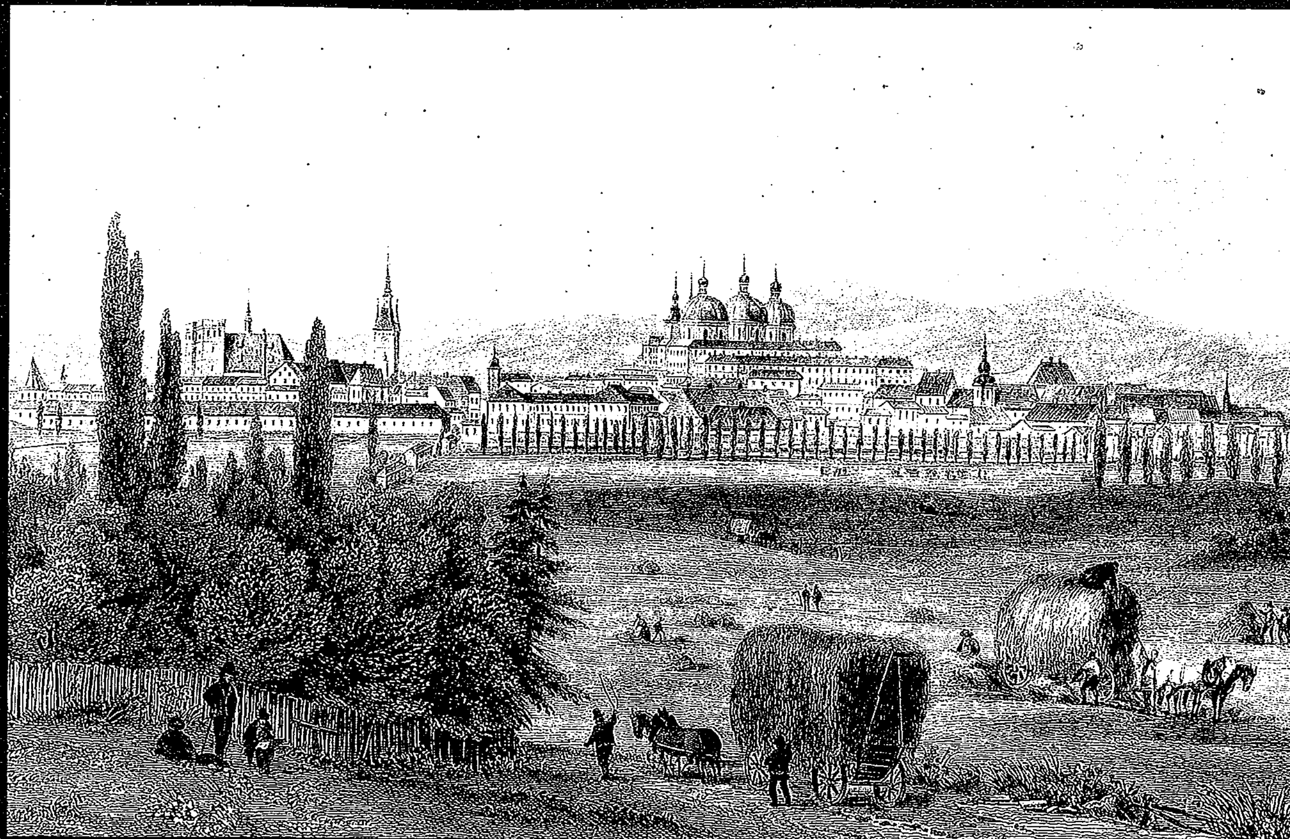
JOSIP JELLAČIĆ, HORVÁT BÁN



V. FERDINÁND KÉPMÁSA



FERENC JÓZSEF TRÓNRA LÉP
1849. december 2-án, Olmützben.



OLMÜTZ LÁTKÉPE



A FIATAL MAGYARORSZÁGGAL VÉGZŐ „KÉT HÓHÉR",
Ausztria és Oroszország egy korabeli olasz gúnyrajzon

jelentőséget kapott a szabadságharc vereségét követő megtorlás során. A bíróságok e naptól fogva tekintették törvénytelennek a Magyarországon történteket, az események résztvevői ettől kezdve tartoztak büntetőjogi felelősséggel.

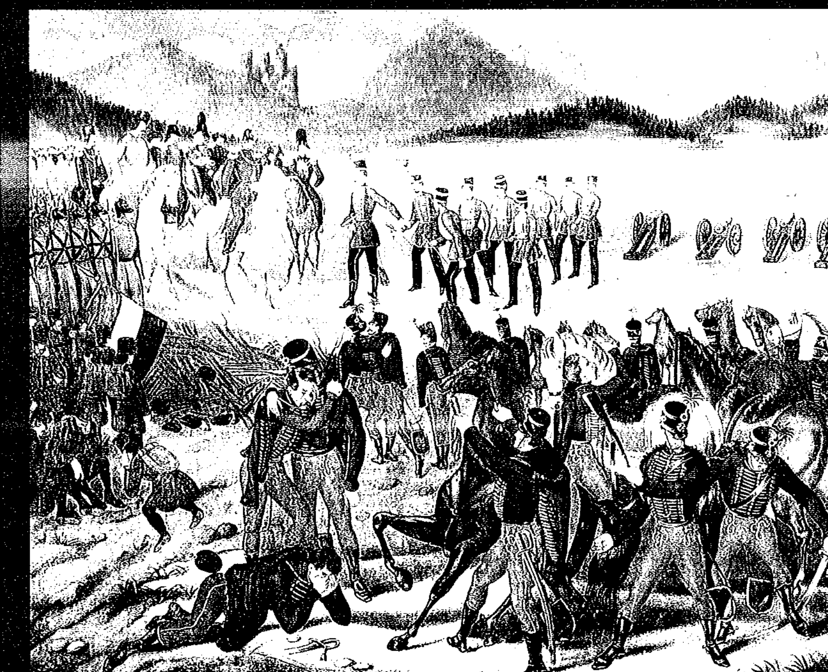
A császári manifesztumnak azonban, katonai erő híján, az udvar nem tudott érvényt szerezni. A végrehajtó hatalom gyakorlását Magyarországon az Országos Honvédelmi Bizottmány vette át Kossuth Lajos irányításával. Megszervezték a honvédsereget, és az önálló bankjegykibocsátással megteremtették a háború pénzügyi fedezetét. A rendkívüli állapotok által megkövetelt határozott igazgatást a kormánybiztosi intézmény váltotta valóra.

A másik oldalon is az erők koncentrálásával telt el az ősz. December 2-án Olmützben lemondatták az áprilisi törvényeket szentesítő V. Ferdinándot, és a minden személyes kötelezettségtől mentes fiatal Ferenc Józsefet ültették trónra.

A december közepén Windisch-Grätz vezetésével megindult támadás gyors sikerrel kecsegtette az ellenforradalom táborát. 1849 első napjaiban a magyar kormány kénytelen volt Debrecenbe menekülni. A biztosnak tekintett győzelem tudatában 1849. március 4-én kihirdették az olmützi oktrojált alkotmányt, amely Magyarország számára egyet jelentett az egységes, centralizált összbirodalommal.

Tavasszal azonban kiderült, hogy Bécsben tévesen mérték fel a helyzetet: március végén megindult az újjászervezett magyar honvédsereg ellentámadása, amely pár hét alatt csaknem az ország egész területét felszabadította. Az olmützi alkotmányra válaszként a debreceni országgyűlés 1849. április 14-én a Függetlenségi Nyilatkozatban kimondta Magyarország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását.

A két, közel azonos erejű birodalomfél küzdelmét az orosz beavatkozás döntötte el. I. Miklós cár Ferenc József kérésére júniusban kétszázezer fős sereget küldött Magyarországra. Ugyanakkor Haynau parancsnoksága alatt megindult a császári csapatok ellentámadása is. A hatalmas túlerőtől elszenvedett vereségek után, belátva az ellenállás reménytelen voltát, a Görgei Artúr főparancsnok vezette magyar sereg 1849. augusztus 13-án, az Arad megyei Világos mellett feltétel nélkül letette a fegyvert az orosz csapatok előtt.



A VILÁGOSI (HELYESEN: SZŐLŐSI) FEGYVERLETÉTEL
1849. augusztus 13-án (Vinzenz Katzler litográfiája)

rejtélyek

Miért éppen Kufstein?

Miért éppen Kufstein vált a magyar nemzeti mitológiában a Habsburg-elnyomás szimbolikus helyévé? A kétes hírnév statisztikákkal aligha magyarázható meg: más örökös tartománybeli várbörtönökhöz képest viszonylag kevés magyar politikai foglyot zártak oda. Az ott raboskodók névsorával már inkább összefüggésbe lehet hozni Kufstein közismertségét. Nem volt ugyan elit fegyintézet abban az értelemben, hogy csak „nehézsúlyú" politikai bűnösöket gyűjtöttek volna ide, de a társadalmi és az irodalmi-kulturális elit itt őrzött tagjai révén a név bekerült a XIX. századi köztudatba, majd az oktatás, a sajtó és az irodalom közvetítésével a későbbi történelmi emlékezetbe.

A Kufstein-mítosz születését leginkább a kiegyezés előtti-körüli évekhez köthetjük. Ekkortájt jelentek meg nyomtatásban a kufsteini foglyok – Kazinczy Ferenc, Leövey Klára, Somogyi József – által megörökített börtönélmények, s a puszta földrajzi fogalom ezáltal kézzelfogható tartalommal telítődött a művelt közönség számára. A sort az addig agyonhallgatott – ezért félelmetes titokként ható – jakobinus-per legnevesebb túlélőjének, Kazinczy Ferencnek a feljegyzései nyitották meg: a *Fogságom naplója* 1848-ban került a nyilvánosság elé. Ugyancsak ekkoriban jelent meg Kemény Zsigmond életrajza idősebb Wesselényi Miklósról, s Kufstein ebben is megerősítette az „élők koporsója" toposzát. („Élőhalottként hét esztendeig tarta Kufstein vára szűk börtöne falai között" – zárta Szigethy Cseh Miklós alezredes 1865-ben megjelent, a szabadságharcról szóló emlékiratát.) Rózsa Sándor kufsteini tartózkodásával ugyan nem foglalkoztunk, de a várbörtön „piárja" szempontjából aligha lehet lebecsülni a ponyvairodalom – a korabeli bulvár – jelentőségét, amely széles körben ismertté tette a betyár életének ezt a helyszínét is.

Kufsteint „fizikai adottságai" is alkalmassá tették, hogy mitikus hellyé váljon. A korban beláthatatlannak számító távolsága Magyarországtól, a világtól elszigetelt, szikla tetején álló zömök Császártorony képe, a zord éghajlat, a hosszú tél ideális tápanyag lehetett a mártíromság jellegű – jó ügyért szenvedő ártatlant sújtó – fogság elképzeléséhez. Az elképzeltre pedig a korszak legnépszerűbb írója, Jókai Mór ráütötte a hitelesség pecsétjét: *Az új földesúr* című regényében – amely 1862–1912 között 12 kiadást ért meg – a Beniczky Lajostól hallott elbeszélések hatása alatt kinevezte Kufsteint a „státusbörtönök akadémiájává".



JULIUS HAYNAU BÁRÓ TÁBORNAGY

A megtorlás elvei

Durva és hamis leegyszerűsítés lenne, ha a szabadságharc résztvevőit ért retorziókban egyszerűen az irracionális bosszúvágy tombolását látnánk. A megtorlás súlyosságát, módszereit és eszközeit, az áldozatok körét politikai számítások alapján határozták meg. Az eljárások a körülmények változásával módosulhattak ugyan, de a végcél az egységes összbirodalomra és az abszolutisztikus kormányzásra veszélyes erők kiiktatása, féken tartása maradt.

A birodalom irányítói a magyarországi fegyveres harcot nem tekintették szabályos, államok közti háborúnak, a honvédsereget nem ismerték el hadviselő félnek. A szabadságharc elfogott résztvevőit nem hadifoglyokként kezelték, hanem politikai bűnösként. A bosszú hevessége pedig a Monarchiát ért megrázkódtatás mértékével volt arányos.

A császári oldalon először Windisch-Grätz téli sikerei nyomán foglalkoztak azzal a kérdéssel, mi legyen a szabadságharc kézre került támogatóival. A főparancsnok 1848. december 26-i kiáltványa statáriumot, azaz rögtönítélő bíráskodást hirdetett a felkelők ellen. Hadbíróság elé kellett állítani azokat, akik korábban a császári-királyi hadseregben tisztként szolgáltak, illetve akik kiemelkedő politikai bűntényt vagy köztörvényesnek minősülő cselekményt követtek el.

A valóságban a hatóságoknak leggyakrabban azoknak a volt császári tiszteknek az ügyével kellett foglalkozniuk, akik Windisch-Grätz előretörése láttán elhagyták a honvédsereget. Őket haditörvényszék elé állították, általában megfosztották rangjuktól, és sok esetben várfogságra ítélték. A legénységet megvizsgálták, az alkalmasakat újra besorozták, s Itáliába vagy az örökös tartományokba küldték. Az eljárásokat a Pozsonyban, majd Budán felállított Hadi- és Politikai Központi Bizottmány folytatta le. Ezek a vizsgálóbizottságok azonban a tavaszi hadjárat magyar sikerei folytán kénytelenek voltak beszüntetni tevékenységüket.

1849. május 30-án Julius Jacob von Haynau bárót táborszernagyot nevezték ki a magyarországi császári hadak főparancsnokává. Kinevezésével új korszak kezdődött a megtorlást illetően. Haynau az itáliai hadszíntérről érkezett, ahol határozott és ügyes katonának bizonyult. A figyelmet mégis inkább egy kétes dicsőségű tettel hívta fel magára: 1849 áprilisában kirívó kegyetlenséggel verte le a Bresciában kitört felkelést, amiért a sajtótól a „bresciai hiéna" nevet kapta. Itáliai parancsnoka és fő patrónusa, Radetzky marsall is úgy vélekedett róla, hogy „olyan, mint a borotva, használat után jól el kell tenni". Augusztus közepén így foglalta össze a „pacifikálás" programját mentorának írt levelében:



ELESETTEK TEMETÉSE A CSATATÉREN
A festő, August Pettenkofen császári katonatisztként és haditudósítóként vett részt a magyarországi hadjáratban.

„A lázadóvezéreket fel fogom köttetni, és minden cs. kir. tisztet, aki a forradalmárok szolgálatába állt, agyon fogok lövetni, gyökerestől irtom ki a gazt, és egész Európának példát fogok mutatni, hogyan kell bánni a lázadókkal, és hogyan kell a rendet, nyugalmat és békességet egy évszázadra biztosítani. A magyarok háromszáz év óta mindig lázadók, csaknem valamenynyi Habsburg király idején törtek ki forradalmak. Én vagyok az az ember, aki rendet fog teremteni. Nyugodt lelkiismerettel lövetek agyon százakat is, mert szilárd meggyőződésem, hogy ez az egyetlen mód, intő példát szolgáltatni minden jövendő forradalomnak."

A küldetéstudattal átitatott fenyegetés nem üres retorikai fordulat volt. Haynau mind katonai, mind jellembeli hírének megfelelt. Magyarország teljhatalmú katonai és polgári főparancsnokaként kíméletlenül járt el a „törvényes rend" helyreállítása során. 1849. július 1-jén kiáltványban tudatta az elfoglalt területek lakosságával, mire számíthatnak győzelme esetén. Emlékeztetve az 1848. október 3-i királyi manifesztumra, megerősítette, hogy Magyarországon és Erdélyben rendkívüli hadi- és ostromállapot van érvényben, ezért a „magyar pártütéssel kapcsolatos bűntettek és vétségek" a katonai törvénykezés hatálya alá esnek. A kiáltvány részletesen felsorolta azoknak a személyeknek a körét, akikre hadbírósági felelősségre vonás várt. A proklamáció sorra vette a kilátásba helyezett büntetési nemeket is. Ezek skálája a kötél vagy golyó általi haláltól a szabadságvesztés különböző fajtáin keresztül (internálás, várfogság, sáncmunka) a pénzbüntetésig terjedt, mellékbüntetésként pedig a vagyonelkobzás, a rang- és állásvesztés jöhetett szóba, de a gyakorlatban sokszor alkalmaztak testi fenyítést is.

Joseph Radetzky



Tábornagy, a napóleoni háborúkban szerzett hírnevet, és 1848–49-ben az észak-itáliai hadszíntéren bizonyította, hogy még 82 évesen is ő a császári-királyi hadsereg legtehetségesebb tábornoka. Nevét id. Johann Strauss indulója tette halhatatlanná.

rejtélyek

Félőrült szadista volt-e a „fejgörcsök embere"?

„Egy félőrült ember, kit gyehennai fejgörcsök kínoznak" – jellemezte Jókai Mór *A kőszívű ember fiai*ban Haynaut. A regény máig meghatározza az 1848–49-ről alkotott képünket, így a Haynau-portrét is. A történelmi közbeszédben máig állandó jelzője maradt a „szadista" és az „elmebeteg"; vagy igényesebb megfogalmazásban: „meghibbant agyvelő perverz észjárással". A történettudományban a lényeget tekintve szintén egységes a hagyomány. Finomítva, de lényegében máig elfogadott Károlyi Árpád – ő látta elsőként Batthyány Lajos periratait – jellemzése: a véres bosszú elsősorban a „félőrült, meg-meghibbanó elméjű és labilis kedélyű" Haynau „betegen gonosz pszichéjének" következménye volt, akiben a „vérig megbántott hiúság szenvedélye toporzékolt". A közelebbről meg nem határozott „elmebetegség" már egykorúan összekapcsolódott a gyanúval, hogy a tábornok a „kegyetlenkedésben gyönyört talált". Valójában a forrásokban semmilyen nyoma nincs, hogy valóban feltűnő kíméletlensége mögött perverzió lappangott volna, és személyes élvezetet okozott volna neki az áldozatok testi és lelki szenvedése.

A 69 éves Haynau sikeres katonai pályát tudhatott maga mögött. 15 évesen lépett be a hadseregbe, és a napóleoni háborúk idején bátorságának, rátermettségének köszönhetően gyorsan egyre feljebb és feljebb jutott a ranglétrán. A felfelé tartó pályaívét a béke évtizedeiben sem tört meg, annak ellenére, hogy katonai erényei mellett elviselhetetlen személyiséggel rendelkezett. Végigkatonáskodta az egész Habsburg-birodalmat, ugyanis mindenhol konfliktusba keveredett elöljárójával. „Az ellenkezés Haynau jelleméhez tartozott: miközben nagyon szigorúan megkövetelte az engedelmességet alárendeltjeitől, ő maga szívesen ellenszegült elöljárói parancsának. Ellenkezése gyakran igazságérzetéből eredt" – jellemezte őt tábornoktársa. Rideg, a szabályzatok betűjéhez minden körültekintés nélkül ragaszkodó személyisége, konoksága, konfliktuskereső alkata sokat árthatott volna előmenetelének, Ferenc császár és Radetzky táborszernagy azonban rendületlenül hitt katonai erényeiben.

Magyarországi főparancsnoki kinevezéseit nem azoknak a tulajdonságainak köszönhette, amelyek 1849 őszétől hírhedtté tették a nevét. Az itáliai hadszíntéren tanúsított energikussága és önállósága miatt bízták rá 1849 májusában a magyarországi hadjárat vezetését. Ő pedig hatalmas küldetéstudattal, élete nagy lehetőségeként tekintett a megbízásra, amellyel beírhatja nevét a történelembe. A győzelem utáni kíméletlenségét a rend és a szabályzatok megszállottjaként azzal intézte el, hogy neki nincs is más választása, mint hogy szabad utat engedjen a katonai törvények betű szerinti érvényesülésének.

A szadizmus (a másoknak okozott szenvedés élvezete) vádját nem lehet ugyan forrásokkal alátámasztani, de egy pszichiátriai vizsgálat valószínűleg kimutatna Haynau személyiségében a normálistól jelentősen eltérő vonásokat. A rendellenességek leginkább az antiszociális személyiségzavarok (szociopátia) tünetegyüttesébe sorolhatók. Az antiszociális személyiséget a mások szempontjaival és érzéseivel szembeni közömbösség jellemzi. A többi embert tárgynak tekinti, az empátiát, a szégyent vagy a megbánást nem ismeri. Nem tud uralkodni agresszív indulatain, nem tűr ellentmondást. A szociopaták fő hiányossága – az, hogy sosem képzelik magukat mások helyébe – egyben sikerük titka, hiszen így céljaikat keményen, sőt kíméletlenül megvalósítják.

A Haynauval kapcsolatos forrásokban a szociopátia összes lényeges tünete fellelhető. Rémuralma nem egy ösztönvezérelt szadista őrjöngéseként értelmezhető, tetteit racionális megfontolások vezették egy olyan cél érdekében, amelyet kétely nélkül helyesnek hitt. Az abszolút uralkodói hatalommal kormányzott, egységes birodalom hosszú távú stabilitását akarta biztosítani azzal, hogy a magyar politikai és katonai elit jelentős részét fizikailag megsemmisíti, hiszen eszményét leginkább ők veszélyeztették. Céljaival nem állt egyedül a hatalom akkori birtokosai között. Egyedisége inkább abban ragadható meg, hogy Haynauban a nyugati civilizáció semmilyen, az erőszakot korlátozó normarendszere – kereszténység, humanizmus – nem ébresztett kételyeket a tekintetben, hogy eszközei erkölcsileg megengedettek-e. Hiányoztak az empatikus képességei ahhoz is, hogy az emberi reakciókkal számolni tudjon, és felmérje, vajon a kíméletlenség célravezető eszköz-e egy hosszú távú politikai stabilitáshoz?

A megtorlás gépezete és áldozatai

A szabadságharc eseményeiben a magyar társadalom oly nagy tömegei vettek részt, hogy a valamennyi érintett bírósági felelősségre vonására a győztes hatalom nem gondolhatott. Még a „főbűnösök" körére szorítkozó eljárásokban is – ahol a jogszerűségnek legalább a formai kellékeihez ragaszkodtak – egyértelműen a példastatuálás szándéka érvényesült.

Hirdetmény.

A' magyar forradalom bevégződött.
Felhivom tehát ezennel

mindazon tiszteket, katonai és polgári hivatalnokokat, kik a' felkeltekhez átléptek volt, vagy különben a' forradalomban részt vettek;

mindazon tagjait a' képviselő- valamint a' felsőháznak, kik a' mult évi october 3-kán kelt legfelsőbb rendelvények kihirdetése után, — mellyek által a' magyar országgyűlés eloszlattatott, — a' tanácskozmányokban 's azok határozataiban, és pedig octob. 8-dika óta részt vettek;

mindazon tagjait a' volt ugynevezett Honvédelmi bizottmánynak, a' mennyiben azok 1848-ki october 8-tól abban hivataloskodtak;

mindazokat, kik a' felkelteknél mint kormánybiztosok, valamelly hadtest vagy önálló csapat vezérei, vagy mint elöljárók valamelly katonai- vagy polgári igazgatási ágban működtek;

végre mindazokat, kik a' forradalmi törvényszékeknél vádlói vagy birói minőségben működtek; miszerint a' cs. kir. katonai kerületi parancsnokságnál, vagy azon kerületnek, mellyben laknak vagy laktak, cs. kir. haditörvényszékénél mától számitandó három hónap alatt, igazolás végett magokat jelentsék; ellenkező esetben a' törvények értelmében ellenök inditandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdonithatni.

Pest, september 1-én 1849.

Haynau,
Táborszernagy és hadi főparancsnok.

HAYNAU 1849. szeptember 1-jén falragaszokon tette közzé, kiknek kell büntetésre számítaniuk a szabadságharcban való részvételükért.

míg tartottak a harcok, az eljárásokat a harcoló, mozgásban lévő császári seregtestek mellett működő alkalmi hadbíróságok folytatták le. Tevékenységük különösen a Haynau vezette fősereg mellett, és főleg július 1-je után volt élénk. A tábori hadbíróság az előrenyomulás során fogságba esett gerillákat, népfelkelőket és a haza védelmére felszólító papokat ítélt halálra vagy testi fenyítésre.

Haynau parancsa alapján azonban hamar kiépült a szisztematikus megtorlás végrehajtásához szükséges végleges intézményi háttér is. Az elsőnek felállított pozsonyi és pesti haditörvényszéket az ősz folyamán az aradi, temesvári, nagyváradi, pécsi, kassai, illetve Erdélyben a nagyszebeni hadbíróság megszervezése követte. Közben a július 1-jei proklamációhoz képest jelentősen kibővült a felelősségre vonandók köre: valamennyi, a honvédseregben szolgáló volt császári tisztnek hadbíróság elé kellett állnia.

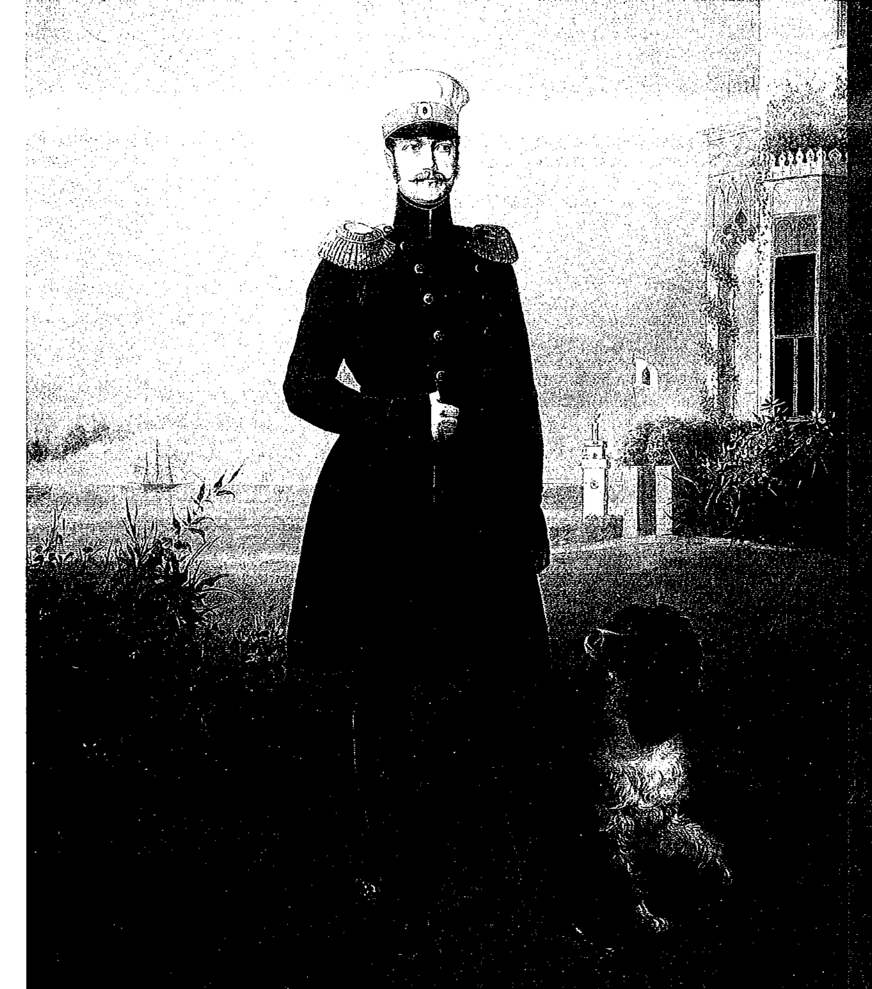
A megtorlás természetesen a honvédsereg kapitulációja után válhatott igazán nagyüzemivé. A magyar csapatok augusztus folyamán egymástól elszakadva, különböző helyszíneken és időpontokban tették le a fegyvert, csaknem mindig az orosz hadsereg előtt. A kilátástalan hadi helyzet nem tette lehetővé, hogy legalább a magukat megadók életét biztosító feltételt alkudjanak ki a győzteseknél. Az oroszok a fogságukba esett tiszteket és legénységet néhány nap múlva átadták az osztrák csapatoknak.

1849. szeptember 1-jén Haynau falragaszokon tette közhírré, hogy „a magyar forradalom bevégződött". A hirdetmény újra, ezúttal véglegesen és viszonylag egzaktul meghatározta azoknak a körét, akiknek felelősségre vonással kellett számolniuk. Felszólította a honvédseregben szolgálatot vállaló volt császári-királyi tiszteket, a magyar kormány alkalmazásába átlépő hivatalnokokat, az országgyűlés munkájában 1848. október 8. után is részt vevő képviselőket és felsőházi tagokat, a kormánybiztosokat, az önálló csapatparancsnokokat, a katonai és polgári közigazgatás vezetőit, végül a rögtönítélő törvényszékek közvádlóit és bíráit, hogy három hónapon belül önként jelentkezzenek a kerületi parancsnokságoknál vagy haditörvényszékeknél. Máskülönben „a törvények értelmében ellenök indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdonítani" – fenyegette meg az elrejtőzés gondolatával foglalkozókat.

A törvényhozás tagjaira vonatkozó pont 440–450 főt érintett. Legalább 700 volt császári tiszt maradt a honvédseregben október után is – ellenük akkor is le kellett folytatni az eljárást, ha később önként elhagyták a honvédséget. Hasonló lehetett azoknak a hivatalnokoknak a száma is, akik 1848 előtt valamelyik kormányszéknél dolgoztak, április után pedig az új kormány szolgálatába léptek. A kormánybiztosok száma 50 körül lehetett azokon kívül, akik országgyűlési képviselőként már érintve voltak. A 18 magyar vésztörvényszék személyzete 90 főből állt, az önálló csapatvezérek kategóriájába legfeljebb 50-en tartozhattak. Ennek alapján az eljárás alá vonandók száma 2200–2300 főre tehető. Egy részük azonban augusztus folyamán már elhagyta az országot. Igaz, a hálóból kicsúszottakat bőségesen lehetett pótolni azokkal, akik a „rugalmasan kezelhető" vádpontok alá estek – például „akik a népet lázadásra, fegyveres felkelésre csábították".

Ez a „rugalmas értelmezés" tette lehetővé, hogy a megtorlás a társadalom semelyik rétegét se kerülje el. A kufsteini negyvennyolcas közösségből sem hiányoztak a szabadságharccal szimpatizáló polgárok (Angyal Antal esztergomi születésű bécsi patikust a családi hagyomány szerint a baráti körben elhangzott, a magyar szabadságharccal rokonszenvező kijelentések, más forrás szerint fegyverrejtegetés miatt ítélték halálra, majd kegyelemből várbörtönre), a falujukat fenyegető horvát katonák ellen kaszát-dorongot fogó népfelkelő Vas megyei parasztok vagy a Habsburg-ellenes szellemet terjesztő falusi értelmiségi (Somogyi József jegyző).

A teljhatalmú főparancsnok által irányított megtorlás vezérelvét Haynau úgy fogalmazta meg, hogy „gyökerestül kell kiirtani a gazt". A tömeges megtorlással a Schwarzenberg-kormány, az udvar



I. MIKLÓS OROSZ CÁR

és az uralkodó egyaránt egyetértett. Egyrészt forrt bennük a bosszúvágy a megaláztatásért, hiszen az orosz segítségre szoruló birodalom hatalmas presztízsveszteséget könyvelhetett el, másrészt hideg politikai számításból elrettentő példát akartak statuálni. Jóllehet maga a szövetséges, Miklós cár szintén a politikai racionalitásra hivatkozva, a birodalom jövője érdekében a magyarok megbékítését ajánlotta fiatal uralkodótársának, sőt az első kivégzések után felháborodásának is hangot adott, véleményét nem vették figyelembe.

A magyar szabadságharc fogságba esett politikai és katonai vezetői ellen szeptemberben indultak meg tömegesen az eljárások. A felelősségre vonás sorrendjében a magyar oldal hierarchiájában elfoglalt helyet igyekeztek követni. Ennek értelmében először a volt miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf perében született meg a halálos ítélet. Ezt ugyanazon a napon, október 6-án hajtották végre Pesten, amikor Aradon a honvédsereg 13, önálló seregtestet vezénylő tábornokát is kivégezték.

Az elítéltek pontos számát máig sem ismerjük. A hét hadbíróság futószalagon gyártotta a halálos ítéleteket. Az aradi törvényszék 850 ítéletet hozott, ebből 250 volt halálos ítélet, Pesten 1400 vádlottból pedig 160–170 vádlottat ítéltek halálra. Összesen mintegy 600 halálos ítélet született, s 110–120 körülire tehető a kivégzettek száma. Vezető politikusok és katonák mellett lelkészeket és „kisembereket": gerillákat, fegyverrejtegetőket, a császári seregből a honvédekhez átszökő katonákat találunk a mártírok listáján. A halálos ítéletek nagy többségét azonban, főleg a nemzetközi felháborodás nyomására, kegyelemből hosszú, 20 évig terjedő, vasban töltendő várfogságra változtatták.

Paradox módon viszonylag könnyen megúszta a megtorlást az országgyűlés tagjainak zöme, pedig őket a proklamációk első helyen fenyegették meg. Ha nem voltak kormánybiztosok vagy a parlament tisztségviselői, akkor azonnal vagy egy éven belül szabadon bocsátották őket. Sokkal szigorúbban büntették a honvédsereg volt tisztjeit. Közülük legalább 1000 főt vontak eljárás alá, és mind a kivégzettek, mind a bebörtönzöttek között ők jelentették a legnépesebb csoportot.

A szabadságharchoz csatlakozó egykori császári tisztek közül került ki az 1200 börtönbüntetésre ítélt fogoly többsége. Ennél nagyságrendekkel több honvédet érintett a kényszersorozás: mintegy 40–50 ezer volt honvédet és tisztet soroztak be közlegényként, általában nem magyar legénységű ezredekbe, s hurcoltak hosszú évekre a birodalom más tartományaiba.

A megtorlás hátterének részleteiről máig gyarapodnak ismereteink, ám ezek legfeljebb az egyéni felelősség megoszlását láttathatják árnyaltabban – a 19 éves Ferenc József császár, Schwarzenberg miniszterelnök és a teljhatalmú főparancsnok, Haynau között –, a lényegen mit sem változtatnak. A győztesek szabadjára engedett bosszúvágyukban felrúgták a XIX. századbeli európai erkölcsi normákat, egyes perekben – például Batthyány miniszterelnök esetében – a saját jogrendjüket is megsértették, s eljárásuk tökéletesen ellenkezett a politikai észszerűséggel is.

Az aradi és pesti akasztófák és sortüzek, a telezsúfolt börtönök nemhogy nem segítették a valódi konszolidációt, hanem hosszú időre – akkor sokaknak úgy tűnt, örökre – jóvátehetetlenül megterhelték a magyar nemzet és a Habsburg-dinasztia viszonyát.

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF (1807–1849)
Than Mór festménye

NÉVSOR az aradi elítéltekről és a megkegyelmezésekről

Felix Schwarzenberg

Herceg, 1848 novemberétől 1852 áprilisáig töltötte be az osztrák miniszterelnöki tisztet. Kijelentése, miszerint „a kegyelem jó dolog, de előbb egy kicsit akasztunk", jelzi, hogy a megtorlások fő elveiben egység volt a császár, a miniszterelnök és a főparancsnok között, de a tapasztalt diplomata egy idő után Haynaunál nagyobb jelentőséget tulajdonított a nemzetközi reakcióknak.

VASRA VERT PARASZT
PEST VÁRMEGYE TÖMLÖCÉBEN

Börtönviszonyok a XIX. század közepén

Nemcsak az igazságszolgáltatás, de a büntetés-végrehajtás intézményrendszere sem volt alkalmas arra, hogy az 1849–50-es megtorlás következményeit a modern bürokratikus jogállam normái szerint kezelje. Rögtönzések és ideiglenes szükségmegoldások jellemezték a szabadságharcosokból lett politikai foglyok börtönviszonyait.

agyarországon 1848 előtt a börtönviszonyokat leginkább a rendezetlenség jellemezte.

A szabadságvesztésre ítélt rabok a vármegyék, a városok és a nagyobb, pallosjoggal is rendelkező uradalmak tömlöceiben töltötték büntetésüket. Állami fegyintézet tulajdonképpen nem létezett: azokat, akiket a felsőbíróságok ítéltek el, szintén a megyei vagy városi börtönökbe zárták, a politikai foglyokat pedig vagy katonai intézményekben – kaszárnyákban, erődökben –, vagy Magyarországon kívüli várbörtönökben őrizték.

A rendiség utolsó évtizedeiben valójában csak kevés bírósági eljárás indult politikai okokból a Magyar Királyságban. A fennálló rend megváltoztatására törekvő mozgalmak nem kényszerültek titkos szervezkedésekre, ugyanis a politizálás legális fórumai: a vármegye és az országgyűlés, valamint a szigorúan ellenőrzött sajtó többé-kevésbé elegendő terepet biztosítottak a kritikus vélemények megfogalmazására és az érdekérvényesítésre. Legalábbis az „alkotmány sáncain belül lévők", azaz a politikai jogokkal rendelkezők így érezhették, a „sáncokon kívül" pedig politikai program és mozgalom nemigen jelentkezett az 1840-es évek előtt. (Az 1831-ben Északkelet-Magyarországon kitört véres parasztlázadás kivégzett, bebörtönzött, megbotozott résztvevőire a korban senki nem tekintett politikai elítéltként.)

A nagy kivételt a Martinovics Ignác nevéhez kötődő, úgynevezett magyar jakobinus szervezkedés résztvevői ellen 1794–95-ben lefolytatott perek jelentették. A 7 végrehajtott halálos ítélet és a neves értelmiségiekre is – például Kazinczy Ferencre – kiszabott hosszú börtönbüntetések évtizedeken át elrettentő hatással bírtak. Mind az érintettek számát, mind az ítéletek súlyosságát tekintve sokkal enyhébb retorzióként értékelhetjük azokat a koncepciós pereket, amelyek az 1830-as évek második felében a liberális reformmozgalom prominenseinek (Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos, valamint az országgyűlési ifjúság vezetői) elítélésével és bebörtönzésével végződtek.

Kufstein első magyar foglyai

Kufstein első nevezetes magyar foglya a szertelenségéről, ellenzékiségéről és hazafiságáról egyaránt híres idősebb Wesselényi Miklós volt, aki II. József idején egyik szomszédja ellen vezetett „hadjárata" miatt 1785–1789 között raboskodott a Császártoronyban. Az összeütközés a népszerűtlen józsefi abszolutizmussal a zabolátlan főurat a mártírság fénykörével vonta be.

Hét elítéltet 1795 nyarán egyből Kufsteinbe szállítottak büntetésük letöltésére. Két irodalmár volt közöttük: Szentjóbi Szabó László súlyos betegen érkezett meg, és alig két hónap múlva meghalt, az egy évre ítélt Batsányi János pedig 1796 áprilisában kiszabadult. Másik kilenc jakobinus – közöttük Kazinczy Ferenc – négy Brünnben töltött év után, 1799-ben ismerkedett meg a tiroli várbörtönnel. A Császártoronyban pontosan egy évet töltöttek, a francia háborúk aktuális eseményei miatt 1800 nyarán keletre vitték őket tovább.



ZICHY MIHÁLY 1850-ES ÉVEKBELI FESTMÉNYE a korszak nyomott hangulatát tükrözi, bár a várbörtönökben raboskodó honvédtisztek és politikusok a képen látható fogolyhoz képest megőrizhették emberi méltóságukat.

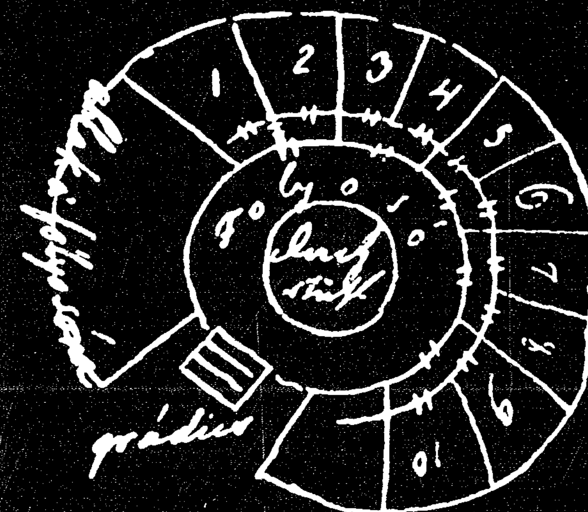
Noha Magyarországon a korszakban ritkaságszámba mentek a politikai perek, a Habsburg-birodalom hatóságainak folyamatosan kellett foglalkozniuk a politikai foglyok elhelyezésének és őrzésének problémájával. A XVIII. század végén, a XIX. század elején megszerzett lengyel és olasz tartományok illegális nemzeti egységmozgalmainak vezetői és aktivistái közül ugyanis néhányan mindig sínylődtek a várbörtönökben.

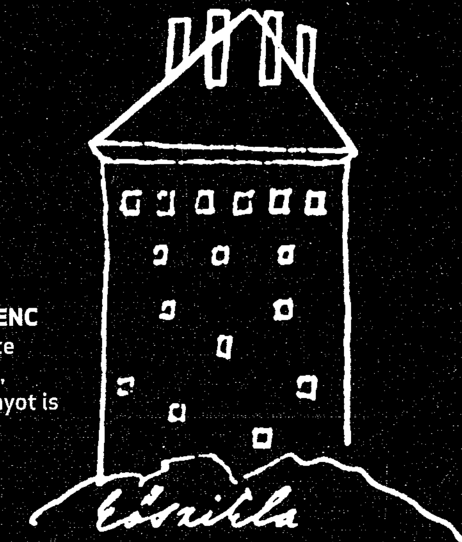
Olyan nagyszámú politikai fogolyra azonban a Habsburg–magyar közös történelem során nem volt példa, mint 1849 után, így elhelyezésük nagy kihívást jelentett a hatóságoknak. Magyarországon kevés is volt a rendelkezésre álló hely, meg nem is tartották elég biztonságosnak a foglyok tömeges itthoni őrzését. Az országon belül Arad, Komárom, Pétervárad és Munkács várában, valamint a hatalmas pesti laktanyában, az Újépületben őrizték a vizsgálati fogságban lévőket, illetve a rövidebb időre elítélteket. A birodalom örökös tartományaiban Olmütz (Olomouc, Csehország), Josephstadt (Jaroměř, Csehország), Königgrätz (Hradec Králové, Csehország), Laibach (Ljubljana, Szlovénia) és a Kufstein (Ausztria) börtönei teltek meg a szabadságharc résztvevőivel.

Kufstein – Kazinczy szemével

A várba négyszázötvenkét grádics viszen, s a status foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely tizenhárom rekeszeket foglal magában.

A dachstuhl (oszlop, mely a fedel közepét tartja) oly vastag, hogy három ember összefogott kézzel nehezen ölelhetné körűl. Ez körűl fut el a folyosó. Minden két szobának egy pitvara van. A szoba alacsony, az ablak nagyocska, s párkányát elérheti a térd. Az ablak falában nem csak vasrúd, hanem drótbul font rostély is. A szoba ajtaja s a parányi kemence egészen elfogják a négy fal egyikét. (Itt báró Wesselényi no. 7. lakott, talán ötödfél esztendeig, egy püspök és egy zsidó közt - nro. 13. Maret; nro 12. Bacsányi 1795-ben, s e kettő beszélgete egymással.) A szoba ajtaja belűlről vas pléhhel vala bevonva, s azon egy ablaklyuk, de amelyet kívűlről mindég zárva tartottak. Holmit ezen adának be, mert az ajtó csak szombaton nyittatott meg a kapitány jelenlétében, míg a borbély a szenvedőt megberetválá, s a gyomorszék kiüríttetett.





KAZINCZY FERENC RAJZÁN bejelölte a cellabeosztást, és a Császártornyot is megörökítette.

Börtönbelső az 1850-es években

A rabok a saját ruhájukat hordták, és maguk viselték élelmezésük, valamint cellájuk fűtésének és világításának költségeit. A kincstár csak a vagyontalanokról gondoskodott. A fekvőhely szalmazsákból, szalmavánkosból, egy lepedőből és egy gyapjútakaróból állt. Bár a politikai elítélteket a szabályzatok szerint magánzárkában kellett volna elhelyezni, 1849 után ehhez messze nem volt elegendő a börtönök kapacitása.



A CSÁSZÁRTORONY LEGFELSŐ SZINTJE BELÜLRŐL
A tetőt tartó oszlop körül nyíltak a legszigorúbban őrzött foglyok cellái.

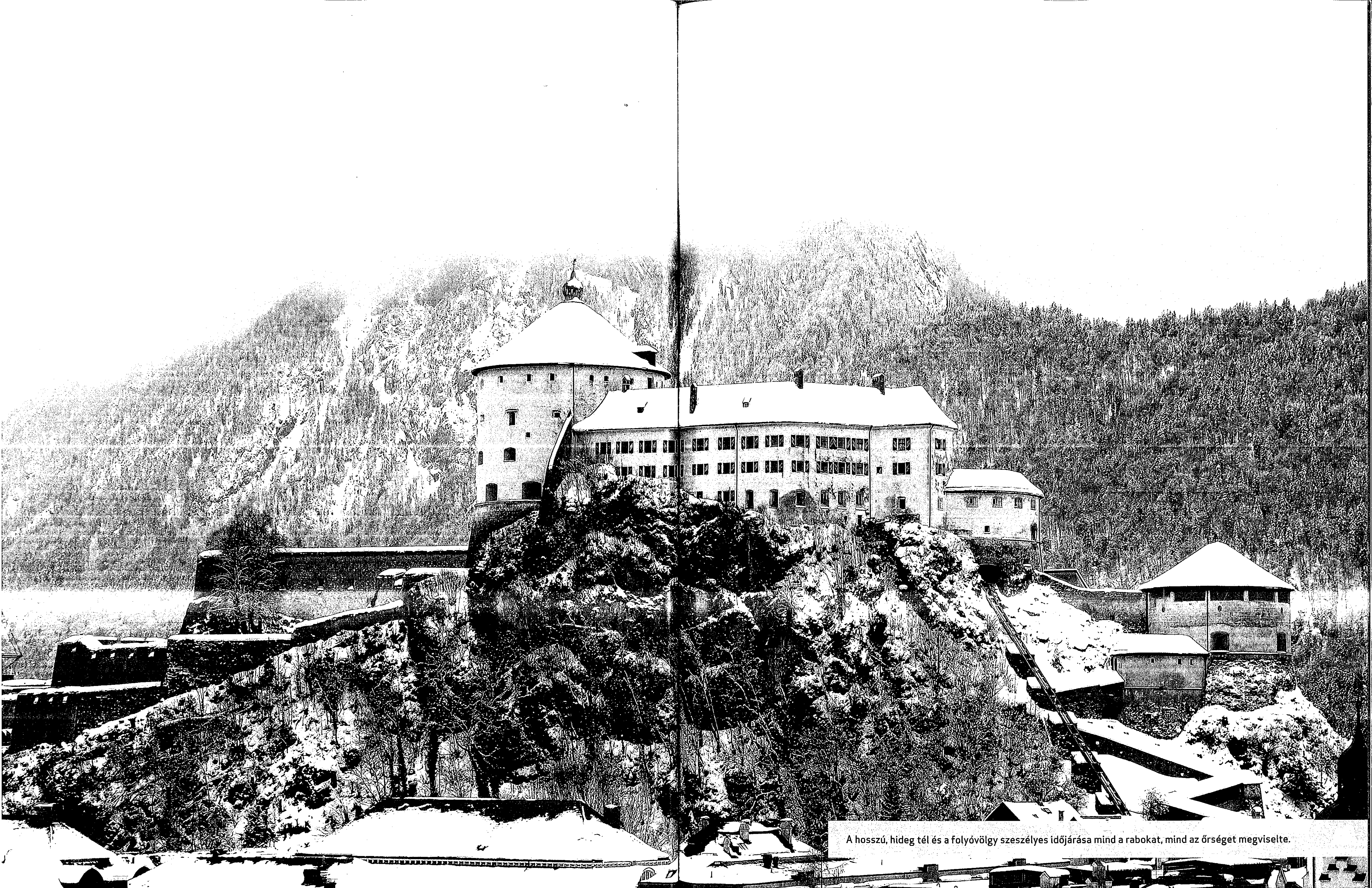
Kufstein és foglyai a megtorlás rendszerében

Kufstein magyar börtöntársadalma kicsiben leképezte a szabadságharcot követő megtorlás áldozatainak teljességét. Civilek és katonák, alacsony és magas rangú tisztek, arisztokraták, nemesek, papok, polgárok és parasztok együtt szenvedtek a tiroli erődítményben, amely a büntetések súlyosságát tekintve sem nevezhető speciális fegyintézetnek.

Hogy 1849–50-ben hány embert ítéltek szabadságvesztésre a magyar szabadságharccal összefüggésben, és közülük menynyien töltötték le legalább részben büntetésüket, korabeli hivatalos kimutatások híján nem tudjuk pontosan. Az utólagos összesítések alapján 1200 körülire tehetjük a börtönbüntetésre szóló ítéletek számát, ám ezen büntetések egy részét a kihirdetés után szinte azonnal elengedték vagy a vizsgálati fogsággal letöltöttnek tekintették. Az 1850-ben elítéltek körében már az sem számított kivételes szerencsének, hogy valakit halálra, majd kegyelemből 20 évi várfogságra ítéltek, azután néhány héten belül szabadon engedtek.

Arról sem készült összesítés, hányan bűnhődtek a Magyar Királyság határain kívül. A nagyságrendekről az egykori rabok feljegyzéseiből, emlékirataiból alkothatunk képet. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Kufstein a csehországi Josephstadttal és Olmützcel összehasonlítva viszonylag kis fegyintézet volt. Olmützben például 1852 tavaszán 138 szabadságharcban részt vevő elítéltet őriztek, Josephstadtban pedig 1852–56 között közel 300 magyar politikai fogoly fordult meg. Ezzel szemben egy kufsteini fogoly, Somogyi József 1851. augusztus 20-án összeállított rablistáján mindössze 27 olyan személy szerepel, akit 1848–49-es magyarországi tevékenységéért ítéltek el. A rabok alsó kategóriáját, a „köznépet" alkotó sáncmunkára ítéltekről az összeírás készítője csak annyit tudott, hogy összesen 37-en voltak, de Somogyi nem tudta, vannak-e közöttük „negyvennyolcasok". (Voltak: a kufsteini iratokban

Folytatás a 26. oldalon >



A hosszú, hideg tél és a folyóvölgy szeszélyes időjárása mind a rabokat, mind az őrséget megviselte.



három Vas megyei parasztember szerepel, akiket „horvátok meggyilkolásáért” ítéltek 8-8 év sáncmunkára „könnyű vasban”. A jórészt köztörvényes bűnökért elítélt sáncmunkások közé zárt három magyar minden valószínűség szerint népfelkelő lehetett, akik 1848 őszén Jelačić visszavonuló csapatai ellen harcoltak.) A lista szerint egyébként a 27 „negyvennyolcas” mellett további 21 foglyot is őriztek a Császár-toronyban és a kaszárnyabeli cellákban, azaz távolról sem csak „magyarok börtöne” volt a tiroli erődítmény.

Természetesen az 1851-es pillanatfelvételen szereplő 27-nél több szabadságharcos magyar elítélt fordult meg Kufsteinben, hiszen egyesek már kiszabadultak a lista készítése előtt, vagy átvitték őket más fegyintézetbe, másokat pedig ezután hoztak ide. Levéltári források alapján összesen 50 főről sikerült teljes bizonyossággal megállapítani, hogy az 1848–49-es magyarországi eseményekkel kapcsolatos tevékenységéért kirótt büntetését vagy legalább annak egy részét Kufsteinben töltötte le. Ez a szám nemcsak az elítéltek összességéhez képest, de a bizonyítottan az örökös tartományokban raboskodókhoz viszonyítva sem nevezhető jelentősnek.

A Kufsteinben fogva tartottak száma tehát nem indokolja a hely különleges súlyát a megtorlás történeti emlékezetében. Akkor talán a különösen súlyos „bűnök” miatt elítélt, vagy a fokozottan veszélyesnek tekintett magyarokat – azaz a szabadságharc magas rangú politikai, katonai vezetőit – gyűjtötték össze az országtól a lehető legtávolabb fekvő fegyintézetbe?

◁ Folytatás a 23. oldalról

A kufsteini vár és várbörtön története

A Tirol legimpozánsabb építészeti emlékei közé tartozó várat először 1205-ben említik a források, mint a regensburgi püspök birtokát. Az erődítménynek, amely közvetlenül az Inn folyó partján, egy 90 méter magas szikla tetején emelkedik az azonos nevű város fölé, a középkorban a bajor hercegek voltak az urai. A XVI. század elején I. Miksa német-római császár foglalta el, s ő építtette benne 1519–1522 között a ma is álló Császártornyot.

A várat fokozatosan bővítették, és a XVIII. század elejére modern erőddé alakították át. A XVIII. századtól – a végig megőrzött katonai funkció mellett – börtönként is működött. Híressé vagy inkább hírhedtté a politikai okokból – felségsértés, felségárulás, lázadás stb. – elítélt foglyai miatt vált, de őriztek itt köztörvényes bűnözőket, illetve a hadsereg fegyelme ellen súlyosan vétő katonákat is. Magyarok mellett a lengyel és az olasz nemzeti szabadságmozgalmak résztvevői, valamint az osztrák örökös tartományokból származó radikális értelmiségiek is raboskodtak itt, olykor évtizednél is hosszabb ideig, a külvilágtól csaknem hermetikusan elzárva. Az államra veszélyesnek minősített politikai státusfoglyokat többnyire – de nem kizárólag – a Császártoronyban őrizték. A vár alsóbb részében kazamatákat is építettek a katonai vagy köztörvényes vétségekért sáncmunkára ítéltek részére. A vár börtön célú használata 1865-ben ért véget. A ma turisztikai és kulturális célokra használt, XIX. századi állapotában megmaradt épületegyüttesben több emléktábla, illetve a Császártorony néhány berendezett cellája emlékeztet egykori funkciójára.

Tudós a várbörtönben

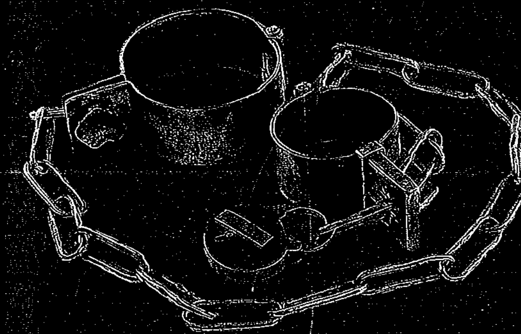
Czuczor Gergely Benedek-rendi szerzetes a reformkor ismert költője, nyelvészként pedig a Magyar Tudományos Akadémia tevékeny tagja volt. A forradalom előtti években *A magyar nyelv első szótárán* dolgozott.

1848 decemberében megjelent *Riadó* című verse miatt Windisch-Grätz pesti bevonulása után, 1849. január 18-án letartóztatták, február 2-án pedig hatévi várfogságra ítélték. Windisch-Grätz – az Akadémia elnökének közbenjárására – Budát jelölte ki a fogság helyéül, levetette a bilincseket, és megengedte, hogy cellájában a szótáron dolgozzék. Május 21-én, Buda visszafoglalásának napján ő is kiszabadult börtönéből. Amikor a császáriak újra bevonultak Pestre, Czuczor önként jelentkezett a hatóságoknál. Előbb kolostorba, 1850. január 16-án az Újépületbe, onnan Budára, majd végül április 10-én Kufsteinbe vitték. Itt külön szobát kapott, és folytathatta a szótárát. Tiroli börtönében írta *A rab* és *Az ítélőszék előtt* című verseit is. A szótár mellett írt egy nyelvészeti tanulmányt, valamint lefordította Tacitus Germániáról szóló művét.



CZUCZOR GERGELY BENCÉS SZERZETES, KÖLTŐ ÉS NYELVTUDÓS
Jakobey Károly festménye

Mária Dorottya főhercegnőnek, József nádor özvegyének és Teleki József grófnak, az Akadémia elnökének közbenjárására 1851. május 22-én amnesztiával szabadon bocsátották. Fő műve, *A magyar nyelv első szótára* 1862-től jelent meg hat kötetben. A szótárt 1866-ban Czuczor halála miatt Fogarasi János fejezte be.



CZUCZOR GERGELY
Kufsteinből szabadulásakor „magával hozta rabbilincseit, melyeket emlékül Toldy Ferenc nejének ajándékozott, aki budai fogságában meglátogatta és szeretettel igyekezett enyhíteni sorsán”. Az ereklyét az irodalomtörténész Toldy adta át az Akadémiának, ahol ma is őrzik.



WINDISCH-GRÄTZ CSAPATAI
az isaszegi csatában, 1849. április 6.



FERENC JÓZSEF ÉS ERZSÉBET KETTŐS PORTRÉJA. A császár esküvője egy abszolút monarchiában nem maradt magánügy: 1854-ben a politikai foglyok egy részét szabadon engedték, a többieknek pedig elengedték hátralévő büntetésük egy részét.

A foglyok között a legnagyobb csoportot egyértelműen a honvédsereg azon tisztjei alkották, akik a császári-királyi hadseregben szolgáltak 1848 előtt. Ez azonban nem tekinthető kufsteini sajátosságnak, hiszen az 1849–50-ben elítéltek többsége összességében is közülük került ki. Az 1851. augusztusi listán szereplő 27 fogoly között 19 volt honvédtisztet találunk, akik majdnem mindnyájan császári egyenruhát viseltek korábban.

Az 50 kufsteini magyar fogoly többé-kevésbé pontosan reprezentálja a megtorlás áldozatainak teljességét: nem nevezhető exkluzív társaságnak. A Windisch-Grätz és Haynau fenyegető kiáltványaiban felsorolt kategóriák mindegyikét megtaláljuk köztük: a honvédsereg volt császári-királyi tisztjeit (ők alkották a legnépesebb csoportot), országgyűlési képviselőket (Csíky Sándor, Boczkó Dániel), kormánybiztost (Beniczky Lajos, Motesiczky István), gerillavezért (Reviczky László, a Bihar megyei Szabad Magyar Vadászcsapat szervezőjét és parancsnokát), a forradalom kirobbanásáért felelősnek tartott értelmiségit (Czuczor Gergely tanár, költő, nyelvész), „lázadásra buzdító" papot éppúgy, mint falusi népfelkelőket.

Ha az elítélteknek a magyar szabadságharcban játszott szerepét vizsgáljuk, kiderül, hogy az állam, a hadsereg és az egyházak hierarchiájának minden szintje képviselve volt köztük. Raboskodott itt beosztott főhadnagy és önálló csapatot vezénylő ezredes, a függetlenségi nyilatkozatot felolvasó falusi lelkész és evangélikus püspök, a magyar kormánynak alkalmi szolgálatokat tevő birtokos, Kossuth-szimpátiáját megvalló bécsi magyar gyógyszerész és a szabadságharc legelszántabb szervezői közé tartozó kormánybiztos. A társadalmi státuszt tekintve is „demokratikusnak" minősíthetjük a kufsteini „börtönakadémiát": a főrangúaktól (Lázár Vilmos és Niczky Kristóf grófok, Teleki Blanka grófnő) a jómódú birtokosokon (Beniczky Lajos, Földváry Károly, Motesiczky István, Széll József), a kisbirtokos székelyeken és a birtoktalan nemeseken, a városi polgárokon át a parasztokig minden osztály képviselve volt.

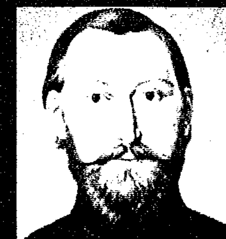
A foglyok összetétele tehát minden szempontból heterogén volt. Ebből arra következtethetünk, hogy a büntetés helyének megválasztásakor nem érvényesültek világos rendezőelvek, az egyes börtönöknek nem volt speciális jellegük. Vegyes összetétel jellemezte Olmütz és Josephstadt börtöntársadalmát is. „Profiltisztításra" csak Olmützben került sor 1852-ben, amikor a polgári foglyokat elszállították – főleg Josephstadtba –, és csak a katonák maradtak ott.

Az elítélés helye sem ad fogódzót annak a kérdésnek a megválaszolására, miért pont azt az ötven főt küldték „börtönakadémiára". Az elítéltek ugyanis az ország minden részéből érkeztek, azaz csaknem minden hadbíróság küldött rabokat Kufsteinbe. Számszerűen a legnépesebb csoportot az erdélyiek alkották, akiket a nagyszebeni hadbíróság ítélt el. Zömük egyszerre, egy rabszállítmánnyal érkezett 1850 őszén. A 17 fős transzport szeptember 1-jén indult útnak Szebenből. Közülük 13-an szeptember 27-én érkeztek Kufsteinbe, 4-en útközben megbetegedtek, egy másik társuk pedig október 22-én.

Az ítéletben szereplő, illetve a büntetésből letöltött időtartamot tekintve is igen vegyes a kép. A kiszabott ítéletek 2–20 évig terjedtek. A kufsteini politikai foglyok túlnyomó részének éppúgy nem kellett letöltenie teljes, olykor kilátástalanul hosszú, 15–20 éves börtönbüntetését, mint a máshol raboskodóknak. Egyesek csak néhány hónapot, mások 7 esztendőt töltöttek Kufsteinben. Közülük páran egyéni kegyelemmel, olykor egy-egy befolyásos személyiség közbenjárására szabadultak ki. Czuczor Gergelyt, a *Riadó* című verséért elítélt költőt és nyelvtudóst, például Mária Dorottya főhercegnőnek, József nádor özvegyének és Teleki József grófnak, az Akadémia elnökének közbenjárására bocsátották szabadon 1851 májusában. Ugyancsak az özvegy nádornénak köszönhette hitsorsosa, Haubner Máté evangélikus püspök, hogy a kiszabott 6 évből alig 1-et kellett fogságban töltenie.

A foglyok többsége azonban valamelyik amnesztiarendelet hatálya alá esve hagyhatta el börtönét. Az első részleges amnesztiát 1852 nyarán, Ferenc József első magyarországi útja alkalmából hirdették meg. Ezt a szűk körű kegyelmi aktust 1854 áprilisában, Ferenc József és Erzsébet házasságkötése alkalmából követte egy valamivel szélesebb körű, ami az ostromállapot feloldásával is egybe volt kötve. A kegyelem ténye azonban nem feltétlenül jelentett szabadlábra helyezést. Számos fogolynak csak a büntetése felét engedték el. Kálnoky Sándor honvéd alezredesnek például – akit eredetileg kötél általi halálra, majd kegyelemből 12 évi, vasban eltöltendő fogságra ítéltek – 1854-ben a büntetése felét engedték el, és csak a 6 év letöltése után, 1856-ban szabadult Kufsteinből. 1856-ban egyébként a császári pár első gyermekének születése alkalmából is szabadon bocsátották a politikai foglyok egy részét.

Zathureczky István börtönfeljegyzéseiből



ZATHURECZKY ISTVÁN, fiatal székely határőrtiszt csak két évig élvezhette a visszanyert szabadságát. Rokonai szerint ekkor készült portréján is látszanak Kufstein nyomai.

1850. október 22-én délután mintegy 5 órakor érkezém Kufsteinba, mikoron is kemény kikutatásom után, estve bézárattam az. ún. Császár-toronyba a VII. számú szobába, br. Schlechta Camillohoz.

23. Okt. Nagyon elgyengült, beteges állapotba léve, elannyira, hogy a sok csigagrádicsokoni följárás lélekzetem merőbe megfojtván – kérém a főfoglár átal a várparancsnokságot, a vár alsóbb részébe való kiköltöztetésemért, kérésemnek következése a' lőn, hogy az orvos feljött rögtön egy jó adag labdacsot küldve, és én régi helyemen maradtam.

2-ik november leköltözém a Császár-toronyból a Kaszárnya udvarba a 19-ik számú szobába – Széll József Vas megyei, dömölki és Hopels Miklós gráci szenvedő társaimhoz.

November végén várparancsnok úr személyesen hirdété nekünk azt, miszerént a kormánynál következő jótéteményeket eszközlé ki számunkra.

1-ör fizetésünk 10 krajcár léve, ez javíttaték naponkint 15 krajcárra.

2-or íróeszközök használhatása megengedtetését.

3. Egy kellemetlen tárgy mellőzését, ki a szobából (maradt).

4. több foglok együtt sétálhatását.

5. az ablakról a drótrostélynak levétetését stb. (maradt)

28-ik Februarii 851. érkezett hozzánk 16 szenvedő társnak szabadon bocsátása, kiknek börtönajtójuk általános örömünkre végleg megnyílának – ezek között egyik velem lakott.

18. Martii jött meg az engedmény írószerek kézhez kaphatása és együtti sétálhatásainkról ti. kik egy folyósón lakánk.

20. Martii 1851. Visszakaptuk béléptünktől elszedett evőeszközeink – tehát öt hó múlva újból kés- és villáinkkal ehetének – amit eddig csontból készült kés- és villa átal kéntelenítetének pótolni. – Ezen engedmények leírhatatlan örömet szülének, annyival is inkább, mivel rokoninknak gyakran írni többé nem gátoltathaték, mit addig egy hóba csak egyszer szabada teljesíteni, továbbá nem kelleték többé kenyerünk leszelésire mindig a főfoglártól a kést elkérni, vagyis inkább a kenyeret átala leszeletni sat.

18. április megjött ezredes Nehiba József úr, mint új várparancsnokunk azon kiírhatatlan öröm: Anyanyelven szabad írni.

6-ik május 851. megengedé ezredes várparancsnok urunk az magyar hírlapok megrendelhetését.

Az általános amnesztiára csak 1857-ben látta elérkezettnek az időt a császár. Május 9-én, az uralkodó budai tartózkodása idején hirdették ki azt a rendeletet, amely az összes, politikai per következtében elítélt egyén börtönét megnyitotta. (Legalábbis elvben: az utolsó politikai foglyok csak 1859-ben szabadultak.) Josephstadtból több mint 100, Olmützből 21 foglyot bocsátottak szabadon. Kufsteinben ekkor már csak néhány magyar politikai elítéltet tartottak fogva. Biztosan ekkor kapta vissza szabadságát Papp Lajos honvéd alezredes és Szigethy Cseh Miklós honvéd őrnagy; a börtönkimutatásokban mindkettőjüket nyakas egyéniségként jellemezték, akiknek a „javulására" nincs remény, és ezért egyéni kegyelemre nem is tartották méltónak őket.



AZ ERDÉLYI SZIGETHY CSEH MIKLÓS honvéd őrnagy szabadulása után még majdnem fél évszázadig őrizte a szabadságharc emlékét. Emlékiratot is megjelentetett az 1848–49-es erdélyi hadieseményekről.

1857. szeptember 1-jei rendeletével az uralkodó törölte a vagyonelkobzásra szóló ítéleteket is, a kiszabadultak tehát visszakapták tulajdonukat – vagy ami abból a kincstári kezelés után megmaradt. A szabaddá vált negyvennyolcasok többsége továbbra is rendőri felügyelet alatt állt, s minden lépésüket besúgók figyelték. Eger volt országgyűlési képviselőjén, Csíky Sándoron például 1854-es szabadulása után még három évig tartotta rajta kezét a rendőrség.

A katonák és a Kufsteinbe vezető út

A megtorlás áldozatainak legnagyobb tömege azon honvédtisztek közül került ki, akik 1848 előtt a császári hadseregben szolgáltak, és a Kufsteinben raboskodók legnépesebb csoportját is ők alkották. Őket általában felségárulás miatt találták bűnösnek, ítéletük szinte automatikusan halál, majd „kegyelemből" sokéves várfogság volt. Pedig jó részüket tulajdonképpen akaratuktól függetlenül sodorták az események a hadbíróság előtt végződő úton...

z 1848-ban kiadott áprilisi törvények nem rendezték részletesen a katonasággal kapcsolatos ügyeket, nem szóltak külön magyar haderő felállításáról vagy a birodalmi hadsereg és a magyar minisztérium viszonyáról. A törvény a magyar kormányszékek feladatköreit ruházta át a kormányra. Ezek fennhatósága soha nem terjedt ki a hadseregre, amelynek egysége a birodalmi kormánykörök szemében továbbra is érinthetetlen tabunak számított.

A kormány és a hadsereg rendezetlen viszonya hamarosan hatásköri konfliktusokhoz vezetett. Batthyány Lajos miniszterelnök május elején kiharcolt egy királyi kéziratot, amely leszögezte, hogy a magyarországi katonai főhadparancsnokok a magyar katonai ügyek irányításában a magyar minisztérium alá tartoznak. A Magyarországon állomásozó egységek, a bécsi katonai hatóságok jóváhagyásával május–június folyamán letették a hűségesküt a magyar kormánynak.

A kényszerű engedmény ellenére az udvari körök nem adták fel a hadsereg egységének eszméjét. Már az említett kézirat is elrendelte, hogy fontosabb intézkedéseit a magyar hadügyminiszter előre egyeztesse osztrák kollégájával, a kisebb jelentőségűekről pedig utólag számoljon be. Hiába kaptak rendeletet a magyarországi főhadparancsnokok, miszerint a jövőben minden parancsot és rendeletet a magyar minisztériumon keresztül kapnak s jelentéseiket is oda kell küldeniük, az érintettek tisztában voltak vele: Bécsben továbbra is elvárják, hogy a fontos ügyek esetén közvetlenül érintkezzenek a birodalmi vezetéssel.

A szerb nemzeti mozgalom radikalizálódása nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarország a polgárháború felé tart. A május 13-ára meghirdetett második karlócai szerb gyűlés „oltalmára" több ezer fegyveres érkezett a szerb fejedelemségből: ez adta a végső lökést a Batthyány-kormánynak az első tíz honvédzászlóalj felállítására.

Ezek a zászlóaljak képezték a reguláris, szabályos hadviselésre alkalmas fegyveres erő magját. A toborzás útján szerződtetett önkéntesek hároméves katonai szolgálatra kötelezték magukat, zsoldot kaptak, életüket katonai előírások szabályozták. Mivel Batthyánynak a polgárháborús veszélyre hivatkozva sikerült elfogadtatni az udvarral a honvédség felállítását, az első zászlóaljak fegyverzetük és felszerelésük jelentős részét a császári-királyi hadsereg készleteiből kapták. Batthyány felhívására több száz tiszt és altiszt lépett át a birodalmi hadsereg kötelékéből az új alakulatokhoz – szabályos áthelyezéssel, a miniszterelnök kinevezésével, a nádor jóváhagyásával!

Az áthelyezési kérvények hangjából következtetni lehet: a jelentkezők tisztában voltak azzal, hogy nem egyszerűen a császári-királyi haderő másik részébe lépnek át, hanem egyúttal állást is foglalnak a régi és az új rend konfliktusában is. A hazafias érzelmek mellett sokan valószínűleg inkább egzisztenciális okokból is választották a magasabb fizetést és gyorsabb előlépési lehetőséget ígérő új haderőt. A császári hadseregben ugyanis az előző békés évtizedekben az előléptetések igen lelassultak, a fiatal hadnagyoknak, főhadnagyoknak a rangemelésre 8–10 évet is kellett várniuk. A kitartóak 40–45 éves korukra érték el a századosi rangot, és jó esetben őrnagyként vonultak nyugdíjba. A gyorsabb karrier reményében nemcsak Magyarországról, hanem a birodalom minden zugából érkeztek átlépési kérvények. Olasz, lengyel vagy német tisztek is pályáztak, akik huzamosabb ideig szolgáltak Magyarországon vagy magyar ezredben, esetleg magyar feleségük volt. A kufsteini foglyok között is találkozunk külföldiekkel, bár a német Georg von Amsberg és a lengyel Hieronym Olszewsky nem átjelentkeztek, hanem átálltak huszárjaikkal a magyar oldalra.

Szeptember végéig a több mint 1000 jelentkezőből 24 törzstisztet és 360 főtisztet neveztek ki a honvédséghez. Ők alkották az első honvédzászlóaljak tisztikarát, a hadügyminisztérium és a vezérkar személyzetének törzsét. Utóbbiak közé tartozott Lill Adolf százados, aki a hadügyminisztériumban és a vezérkarban teljesített szolgálatot egészen a világosi fegyverletételig, s aki 15 évre szóló ítéletéből hatot le is töltött Kufsteinben.

Az átlépők közül sokan gyors karriert futottak be a honvédseregben. A későbbi kufsteini foglyok közül Lázár György gróf öt hónap alatt lett századosból tábornok, a székely Papp Lajos pedig hadnagyi rangból emelkedett alezredessé. Számos korábban kilépett vagy nyugdíjazott hivatásos katona is reaktiváltatta magát az első honvédzászlóaljaknál, mint Görgei Artúr vagy Klapka György.



1853. FEBRUÁR 18-ÁN LIBÉNYI JÁNOS SZABÓSEGÉD BÉCSBEN MERÉNYLETET KÍSÉRELT MEG FERENC JÓZSEF ELLEN. A leginkább elterjedt feltételezés szerint az 1849-es megtorlásokért akart bosszút állni a fiatal uralkodón.



A BATTHYÁNY-KORMÁNY
Tylorer József rézmetszete

Börtönhétköznapok

Zathureczky István levele szüleihez

Kufstein, 1850. november 22.

Ma egy hónapja, hogy betegeskedve Kufsteinbe érkeztem, de azóta Istennek hála egészséges vagyok. Az első 10 napon az úgynevezett Császártoronyban laktam a 7-es számú szobában, e hó 2-án kaptam a várparancsnok úr kegyelme folytán egy igen jó és egészséges szobát a 2. emeleten, ahol még két szenvedő társammal, név szerint Széllel és Hopessel elégedetten lakom. A napi időtöltésem állandó sétálásból áll, aztán olvasok jó és olykor szórakoztató könyveket, melyeket bőséggel kapunk olvasásra, nem kevésbé olvassuk naponta az újságokat is. A napi kiadásaimat 20–24 krajcárra becsülöm – reggeli 6 krajcár, vacsora 10 bajor krajcár – azon kívül dohány, ami itt nagyon drága, gyufa és más apróságok. Ebédet a bérünkért kapunk. Nekem az itteni drágaság mellett annál inkább kell és élek is takarékosan, mivel a betegségem alatt Pesten a pénzem egy része érthetetlen módon elveszett.

Kufstein, 1851. április 1.

A jótékony engedmények, melyekben múlt hó 18-án részesültünk, a következők: mindennapos séta egy jó órányit a szabad friss levegőn a nevezett Josefsburgban vagy Pávafarokban – ha azonban az időjárás ezt nem engedné meg, a szobaajtaink előtt húzódó folyosón, éspedig minden alkalommal 8–9 szenvedő társunk társaságában. Korábban ez kettesével vagy legfeljebb hármasával történt, így az ember teljes fogsága alatt nem beszélhetett egy másik szenvedő társával, soha nem ismerhette meg, ha nem egy szobában laktak. Továbbá szabadságot kaptunk írószerek beszerzésére, és így tetszés szerint gyakran írhatunk a mi drága hozzátartozóinknak, a megírt levelet átadjuk a porkolábnak, ő a reggeli raportnál átnyújtja a várparancsnok úrnak, ahol átolvassák, lepecsételik és azután postára adják – a nekünk jövő levelek ugyancsak az említett úton jutnak kezeinkbe. A harmadik engedmény, melyet ugyancsak megkaptunk, a feketekávé élvezete.

Fordította Boér Laura

Börtönhétköznapok

Szontágh Frigyes levele húgához

Kufstein vár Junius $28^{\text{kán}}$ 1851

Én a legjobb egészségben vagyok, kedvem ha nem homálytalan is, állapotomhoz képest nem enged kívánságot, a napokat nem számolom mert útálom az unalmat melyet csak névszerint ösmerem s hála Istennek eddig még mindég találok foglalatosságot, és ha annyi engedményeket nem bírunk is, mint Aradon magam részesültem s tudomásom szerint más várakban léteznek, még is több változást találunk, mint a múlt télen, melykor csupán szobatársomra szorulva, a ki számomra nem vala az ég áldása, sokszor kívántam egyedül lenni. Mink minden nap egy órát a várban lévő szabad téren sétálva töltünk, azonkívül két óra hosszat fogszobáink nyitva vagynak mely időben a szomszéd társakat élvezhetjük, Isten számtalan adományai oly kis részét, a napnak többi részeit elzárva töltjük ki-ki amiben kedve telik, és eszerint táncolhatnék is, ha találhatnék a számára kedvet. Társaim mind honfiak és derék művelt férfiak, nagyobb része fiatalok, és eddig magamon azt tapasztaltam hogy legjobban tűr a magyar, ha társa is az. Eddig az az múlt hó közepig mindég más nemzetbeli társokat szerencséltettem, míg valahára oda kerekettem melyen kívül magamat koránt sem tudom jól érzeni, hiszen hogyan is, mivel az Isten is jó kedviben teremtette a magyart, vagy a mi szinte lehetséges hogy a magyarnak külön Istene van, csak hogy most időzik.

Kufsteinben az erdélyi Benő István őrnagy képviselte a „nyugdíjasokat", aki – miután 22 évi szolgálat után főhadnagyként kvietált – 49 évesen kötött újra kardot.

Jellačić szeptemberi támadása a Magyarországon állomásozó csapatok tisztjeit választút elé állította. Egyrészt hűségeskü kötötte őket a király által kinevezett magyar kormányhoz, amelyet feletteseik rendeletére tettek le a nyár elején, másrészt azt tapasztalták, hogy a másik oldalon is császári-királyi tisztek vezették a bevonuló hadsereget. A tanácstalan tisztikar hiába fordult egyenes utasításért az osztrák hadügyminisztériumhoz, az halogatta a nyílt állásfoglalást. A kormány, a honvédtisztikar, valamint a magyar legénység részéről ugyanakkor nagy nyomás nehezedett rájuk, úgyhogy szeptember 20-án határozatban mondták ki, hogy „esküjükhöz híven ... hősileg fognak harcolni a trón és Magyarország jogaiért".

Az október 3-i királyi manifesztum után már egyértelművé vált a szakítás Bécs és Pest között. Az országban állomásozó császári-királyi csapatok választút elé kerültek. A 45 gyalogoszászlóaljból 23, a 14 lovasezredből 8 csatlakozott a honvédséghez,



A HAZATÉRŐ LENKEY-HUSZÁROK ÁTKELNEK A DNYESZTEREN.
Benczúr Gyula rajza

valamint 4 székely határőrzászlóalj. (A székely határőrség tisztikarát 1850-től fiatal tisztek egész kis különítménye képviselte a kufsteini rabok között.) Választásukban szerepet játszott a május–júniusban letett eskü, a hazafias közhangulat, de a rövidebb szolgálati idő és a magasabb illetmény is.

A délvidéki polgárháború hírére a külföldön állomásozó magyar egységek katonái között már májusban erősödött a nyugtalanság. 1848. május végén a Württemberg huszárezred egyik százada önkényesen elhagyta galíciai állomáshelyét és kapitányának, Lenkey Jánosnak a vezetésével Magyarországra szökött. Mivel a kormány hiába sürgette a vészhelyzet miatt a magyar ezredek hazahozását, közvetlenül a tisztekhez és katonákhoz fordult felhívásával. 1848 őszén a galíciai, csehországi és ausztriai helyőrségek magyar katonái tömegesen dezertáltak. Ebben a lovasság járt élen: október–november folyamán összesen 15 századnyi magyar huszár tért haza kisebb-nagyobb kötelékben, gyakran súlyos veszteségek árán. A regényekben és filmeken is megörökített kalandos történetek három hősének: Szontágh Frigyesnek, Földváry Károlynak és a német Georg von Amsbergnek az útja szintén Kufsteinbe vezetett, sőt Szontágh élete ott is ért véget fiatalon.

A Magyarországon állomásozó nem magyar tisztek egy része már 1848 nyarán áthelyeztette vagy szabadságoltatta magát. Az október eleji nyílt szakítás után tömegessé vált távozásuk. Télen, a császáriak gyors előrenyomulása idején a megmaradtak nagyobb része is távozott. Windisch-Grätz 1849. január 12-i kiáltványában a legénységet visszatérés esetén amnesztiával, a tiszteket igazoló eljárás lefolytatása után uralkodói kegyelemmel kecsegtette. Ekkor távozott az említett Lázár György gróf tábornok is, de a hadbíróság ezt már túl késői fordulatnak ítélte és Kufsteinbe küldte őt.

A honvéddé lett császári tisztek zömét tehát nem csak hazaszeretetük juttatta a hadbíróság elé. Legalább ekkora szerepet játszott ebben a bécsi udvar kétszínű politikája. Mikor feletteseik rendeletére letették új esküjüket a királyra és a magyar kormányra, még nem tudták, hogy annak két eleme feloldhatatlanná váló ellentmondást rejt magában, amely személyes tragédiák sorához vezetett.

rejtélyek

Felelős volt-e Ferenc József a megtorlás kegyetlenségéért?

A dualizmus korának történetírása igyekezett bagatellizálni az uralkodó szerepét a megtorlásokban. A fő mentőkörülményt a császár életkorában találták meg: a 19 éves fiatalembert a régi rend bosszúért lihegő hívei nyomás alá helyezték, hogy személyes hajlamaival ellentétben, nagy lelki tusa után szabad folyást engedjen a megtorlásnak. Pedig régóta ismeretesek a fiatal Ferenc Józseftől olyan megnyilatkozások, amelyek ellentmondanak a nagylelkű, megbocsátásra kész uralkodó képének. Hermann Róbert *Ferenc József és a megtorlás* című könyvében meggyőzően dokumentálta, hogy a fiatal császár nem játszott másodrendű szerepet a megtorlással kapcsolatos döntések meghozatalakor, hatalmát pedig éppen nem az erőszak tompítása érdekében használta. Ferenc József minisztereivel szemben adott igazat Haynaunak, így az emberiességi aggályokat nem ismerő fővezérnek csak a már végrehajtott halálos ítéletekről kellett jelentést tennie. Mivel Haynau nem rejtette véka alá szándékait, döntésének következményeivel az uralkodó pontosan tisztában volt: a végső felelősség alól tehát semmilyen morális ítélőszék nem mentené fel.

Politikusok, tisztviselők Kufsteinben

A megtorlás nem kerülte el a „lázadásért" elsősorban felelősnek tartott politikai elitet sem. A szabadságharc vezető politikusi garnitúrája abból a liberális nemességből került ki, amely éppen a társadalmi robbanást akarta elkerülni reformtörekvéseivel. Túlnyomó többségüktől messze álltak a forradalmi szándékok: „lázadóvá" – a katonákhoz hasonlóan – jórészt akaratuktól függetlenül váltak.

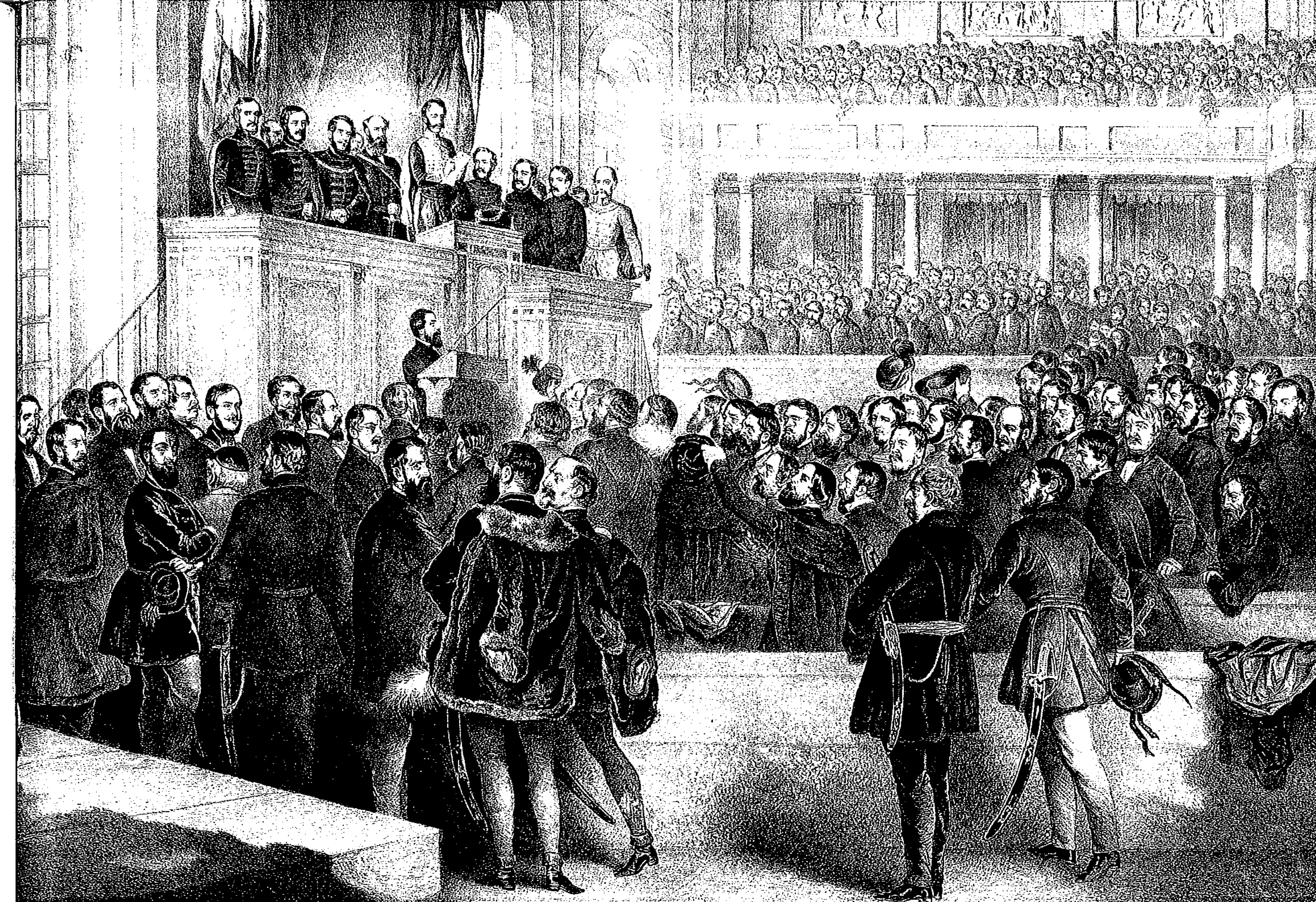
A király által szentesített áprilisi törvények alapján kiépült új magyar államapparátusban való feladatvállalás eleinte semmilyen konfliktust nem ígért. Országgyűlési képviselőnek vagy a végrehajtó hatalom tagjának lenni 1848 őszéig nem jelentett feloldhatatlan dilemmát. Válaszúthoz 1848 októberében érkeztek az érintettek. Döntő többségük kitartott a törvényes körülmények között létrejövő magyar kormány mellett, igaz, nekik kevésbé éles lelkiismereti konfliktust kellett feloldani, mint az esküjükkel kétfelé is elkötelezett, a hadseregben egészen másféle szocializáción átesett tiszteknek.

Windisch-Grätz, majd Haynau proklamációi 1848. október 8-át tekintették határnapnak az államhatalomban tevékenykedők esetében. Ezen a napon született meg az országgyűlési határozat, amely dacolva az október 3-i királyi manifesztummal, törvénytelennek nyilvánította a parlament feloszlatását. Ekkor ruházta a törvényhozás a kormányzati hatalmat az Országos Honvédelmi Bizottmányra, amely a továbbiakban a szabadságharcot vezette és szervezte.

Az első kormánybiztosokat még a tavasz folyamán nevezte ki a Batthyány-kormány a paraszti és nemzetiségi mozgalmak lecsillapítására. Ősszel a fegyveres önvédelmi harc körülményei szélesebb körben tették szükségessé a teljhatalommal felruházott biztosok alkalmazását. Ők gondoskodtak a rájuk bízott város, megye vagy nagyobb régió területén a honvédő



ALFRED WINDISCH-GRÄTZ herceg tábornagy 1848 őszétől 1849 áprilisáig volt a magyar kormányzat ellen felvonuló császári hadak főparancsnoka.



Az elszánt képviselő

Csíky Sándor ügyvéd a népképviseleti országgyűlésen Eger képviselőjeként volt jelen, egészen Aradig kitartva helyén. A szabadságharcban fegyveresen is részt vett, előbb mint nemzetőr, majd honvéd százados. 1849 elején kormánybiztosi megbízatással a Heves megyei helységeket igyekezett ellenállásra bírni a császári csapatokkal szemben. A fegyverletétel után nem jelentkezett a hatóságoknál, hanem Nagykároly mellett bujdosott. Megpróbált hamis útlevéllel Törökországba szökni, de a határon, 1850. augusztus 5-én letartóztatták, és Pestre szállították. A pesti hadbíróság 1850. december 19-én „felség- és hazaárulásban való részvétele miatt, az 1849. július 1-jén kiadott proklamáció 1. §-a alapján, vagyonának a lázadás okozta kár helyreállítására történő lefoglalása mellett, kötél általi halálra ítélte". Súlyosbító körülményként vették figyelembe a jelentkezési kötelezettség elmulasztását, valamint az egri hatóságok közlését, miszerint a vádlott „már 20 év óta a törvényes elöljárósággal és a papsággal szembeni lázítás útján az egri közszellem rosszabbításán dolgozott, és ilyen minőségben radikális felforgatóként csatlakozott az országgyűléshez."

A halálos ítéletet 1851. szeptember 13-án kegyelemből hatévi várfogságra változtatták. Kufsteinbe 1851. november 20-án érkezett meg, itt a Császártoronyba zárták. Feleségéhez írt, 1852. október 2-án kelt levele szerint január 12. óta „a toronyba külön fogházba zártan egyedül kínlódván által, s idő töltésemül szolgált író eszközeimet is elszedték."

Kufsteinből 1854. februárban szabadult amnesztia útján, de továbbra is rendőri felügyelet alatt maradt 1857-ig. 1856 júliusában zárolt vagyonát is visszakapta.

1861-ben és 1865-ben újra képviselővé választották. Az országgyűlésen a kiegyezést ellenző párthoz tartozott.

A NÉPKÉPVISELETI ORSZÁGGYŰLÉS MEGNYITÁSA 1848. JÚLIUS 5-ÉN A PESTI VIGADÓBAN. Az épületet 1849 májusában, a budai Vár ostroma idején Hentzi várparancsnok rommá lövette.

Regényhős a börtönakadémián

Beniczky Lajos Zólyom megyei középbirtokos nemesi családból származott. A selmecbányai bányászati akadémia elvégzése után megyei tisztségeket töltött be, 1842-ben megyéje alispánjává választották. 1848. május közepétől felső-magyarországi kormánybiztosként tevékenykedett. Július 16-án nemzetőr őrnaggyá, november 11-én az északnyugati megyék mozgó nemzetőrségéből alakított sereg parancsnokává nevezték ki.

Önkéntesekből alakított zászlóaljával, a Beniczky-honvédekkel december 11-én Budetinnél megverte és kiűzte a Morvaországból betörő császári csapatokat és a Jozef Hurban vezette szlovák felkelőket. 1849. januárban csapata csatlakozott Görgei feldunai hadtestéhez. Március 18-tól ismét önállóan, egy 800 főnyi különítmény parancsnokaként működött. Március 24-én Losoncon fényes győzelmet aratott az egyik császári csapat fölött. Április 7-én Eperjesről verte ki a császári őrséget. Április 21-én honvéd alezredessé léptették elő. Július közepén csatlakozott a visszavonuló fősereghez, a világosi fegyverletételig a vezérkarban szolgált. Görgei egyik követe volt az oroszokkal folytatott tárgyalások során.



BENICZKY LAJOS élete és titokzatos halála egyaránt méltóvá tette, hogy Jókai Mór romantikus regényhőst mintázzon róla.

Az aradi hadbíróság 1850. február 28-án felségárulás miatt kötél általi halálra ítélte. Az ítéletet Haynau március 10-én kegyelemből 20 évi sáncmunkára változtatta, nehéz vasban. Ugyanezen év október 3-án a sáncmunkát azonos időtartamú várfogságra változtatták át. Büntetése letöltésére előbb Komáromba irányították, majd 1853. február 25-én Kufsteinbe vitték át. Egy ideig megengedték neki, hogy Komáromban megkezdett történeti feljegyzésein dolgozzon: azokat 1848–49 császári történetírójának továbbították. A börtönkimutatás szerint „viselkedése elégedettségre ad okot... kegyelemre ajánltatik". 1856. december 9-én büntetése hátralevő részét kegyelemből elengedték, és december 12-én az utolsó előtti csoporttal szabadon bocsátották.

1861-ben képviselővé választották, s a Ferenc Józseffel való egyezkedést elutasító Határozati Párthoz csatlakozott. 1865-ben az Almássy Pál által vezetett függetlenségi szervezkedésben való részvétele miatt ismét 20 év börtönbüntetésre ítélték. 1867-ben amnesztiában részesült, majd képviselővé választották. 1868. július 16-án rejtélyes körülmények között eltűnt, gyilkosság áldozatává vált. Holttestét 3 hónap múlva találták meg a Dunában.

„Tőle magától hallottam, ami fogságában történt vele" – jelölte meg Kufsteinről szerzett ismeretei forrását Jókai Mór *Az új földesúr* utószavában. Róla mintázta a regényben a rab Garanvölgyi Aladár alakját, s minden bizonnyal őt érti a „tapasztalt férfiak" elnevezés alatt, akik szerint „Kufstein a státusbörtönök akadémiája."



BOCZKÓ DÁNIEL képviselő, Bem kormánybiztosa volt a legidősebb a Kufsteinben raboskodó szabadságharcosok között. Az 1860-as években még háromszor választották be a parlamentbe.

háború folytatásához szükséges anyagi és emberi erőforrások mozgósításáról, a közrend fenntartásáról, gyakorlatilag a közigazgatás minden ágát egy kézben tartva.

Azok a kormánybiztosok, akik sikeresen oldották meg feladatukat, jelentős mértékben hozzájárultak a szabadságharc sikereihez, érthető tehát, hogy a megtorlás különösen súlyosan fenyegette őket. Az 1849 őszén kivégzettek között találjuk az egyik legenergikusabb, legsikeresebb kormánybiztost, a reformkor politikai elitjéhez tartozó Csányi Lászlót, akit Jeszenák Jánossal



A MINISZTERTANÁCS ÜLÉSE ARADON, 1849. augusztus 10-én

együtt október 10-én, a pesti Újépületben akasztottak fel. Ők azt a sort folytatták, amelyet Batthyány miniszterelnök kivégzése nyitott meg, majd Perényi Zsigmond bárónak, a felsőház elnökének, Szacsvay Imrének, a képviselőház jegyzőjének és Csernyus Manónak, a pénzügyminisztérium tanácsosának kivégzése zárt. Az államapparátus több más tagját is halálra ítélték, de az ítéleteket a nemzetközi felháborodás hatására már nem hajtották végre.

A magyar politikai elit Kufsteinbe került tagjai pontosan reprezentálták a megtorlás célcsoportját. A legnépesebb csoport Kufsteinben a kormánybiztosoké volt. Közülük Beniczky Lajos önálló sereget vezető honvédtisztként is bűnhődött. A képviselő Boczkó Dániel és Csíky Sándor is betöltött ilyen funkciót egy ideig. Feladata jellegéből következően némiképp homályban maradt Motesiczky István tevékenysége, akit trencséni kormánybiztosként Kossuth 1848 őszén azzal bízott meg, hogy mozdítsa elő a Magyarországnak szánt, de a határon túl rekedt, fegyverszállítmányok becsempészését. E feladatot egy másik leendő kufsteini fogollyal, Adolf Thunis századossal próbálta megoldani, sikertelenül. Hírszerzőként viszont állítólag hasznos szolgálatokat tett a kormánynak.

Az egri Csíky Sándor ügyvéd és a békési Boczkó Dániel elkötelezettségét bizonyítja a szabadságharc mellett, hogy mindketten ama tíz(!) képviselő közé tartoztak, akik 1849. augusztus 10-én, Aradon az országgyűlés utolsó ülésére összegyűltek! Boczkó Dániel, a reformkori liberális ellenzék veteránja állítólag akasztófahumorral kommentálta, hogy az eredetileg kiszabott kötél általi halál helyett kegyelemből 20 évi várfogságot kapott, 62 éves létére: „Most az egyszer mégis rászedem a németet, nem élek oly sokáig." Nem lett igaza: élve hagyhatta el börtönét, az olmützit, ahová közben áthelyezték, igaz, nem 20 év múlva, hanem 1856-ban, sőt még a kiegyezés utáni első parlament munkájában is részt vehetett 80 éves korelnökként.

A foglyok emlékiratai szerint Kufstein társaséletének – már amennyire létezett ilyesmi az igen-igen korlátozott érintkezési lehetőségek mellett – központi alakja volt a horvátországi magyarbarát irányzat vezére, Josipovich Antal báró, aki főispánként, főrendiházi tagként, és a legfelső bírói fórumnak, a kegyelmi tanácsnak a tagjaként is a szabadságharc elkötelezett támogatója volt. „Örökös ellenkezésével káros befolyást gyakorol társaira; forradalmi nézetektől és a felséges dinasztia, valamint a kormányzat elleni gyűlölettől eltelve (...) nem érdemel kegyelmet" – hangzott őrzőinek jellemzése. Nem csoda, hogy a megtörhetetlen rab az utolsók között, csak 1856 decemberében hagyhatta el Kufsteint.



CSÍKY SÁNDOR Eger országgyűlési képviselője volt. Az 1860-as évektől a kiegyezést ellenző pártokban politizált, és hosszú élete végéig (1892-ben halt meg) a szabadságharc emlékének ébren tartója volt városában.



JOSIPOVICH ANTAL, a magyarbarát horvát báró pénze és jó kedélye segítségével igyekezett elviselhetőbbé tenni kufsteini fogolytársai életét.

Egyháziak Kufsteinben

1848–49 eseményei sokoldalúan érintették az egyházakat is. Lelkészek, püspökök, szerzetesek változatos szerepekben bukkannak fel a szabadságharc történetében, hol az események alakítóiként, hol elszenvedőiként. A Kufsteinben fogva tartott magyar foglyok között is feltűnően népes csoportot alkottak a különböző felekezetekhez tartozó egyházi személyek.

márciusi események zavarba hozták a katolikus egyház vezetőit. Az államegyház főpapságát hagyományosan a világi hatalom iránti lojalitás jellemezte. Az új hatalom, a Batthyány-kormány azonban annak a liberális pártnak a vezetőiből állt, amely másfél évtizede ostromolta a katolikus egyház privilégiumait, sőt időnként birtokainak államosítását is szóba hozta!

Amikor megtörtént a nyílt szakítás a nemzet és a király között, a katolikus papság aktív része zömmel a nemzeti ügy mellett foglalt állást. A fiatalok – főleg a papi szemináriumok diákjai s a szerzetesrendek novíciusai – nagy számban fogtak fegyvert. Mint értelmiségiek a honvédseregben altiszti, tiszti rangot kaptak. Másik népes csoportjuk tábori lelkészként csatlakozott a honvédséghez, nem egy közülük kereszttel kísérte a katonákat a csatákban is. Kufstein egyházi foglyai közül a legmarkánsabb alak kétségtelenül Kreith József matiszovai görög katolikus lelkész volt, aki az orosz intervenció kezdetekor sárosi ruténokból szervezett fegyveresei élén megkísérelte az ellenállást. Csapatát szétszórták, őt pedig a szabadságharc után halálra ítélték, amit kegyelemből 6 évi, vasban töltendő várfogságra változtattak. A büntetéséből 3 évet töltött le Kufsteinben, amnesztiával szabadult.

A főpapoktól mindkét fél elvárta, hogy „önkéntes" adományokkal támogassák a hadviselést. Megtették ezt 1848 nyarán is, az önálló magyar bankjegy fedezetének megteremtésére szervezett gyűjtés során. 1849 tavaszán viszont már az ellenség támogatásáért Hám János esztergomi érseket, Scitovszky János pécsi, gróf Zichy Domokos veszprémi püspököt nyilvánította hazaárulóvá az országgyűlés. A szabadságharc után a magyar püspöki kart is sújtotta a megtorlás. Az összes, 1848-ban kinevezett püspököt és érseket lemondatták. Horváth Mihály csanádi püspök, a Szemere-kormány kultuszminisztere emigrált. Rudnyánszky József besztercebányai püspököt 6 év börtönre, Bémer László nagyváradi püspököt halálra, majd kegyelemből 20 évi várfogságra ítélték. Királyhű püspöktársaik közbenjárására végül börtön helyett ausztriai kolostorokba zárták őket, mint a szintén letartóztatott Lonovics József egri érseket. Főleg a trónfosztás után elrendelt hálaadó istentiszteleteket rótták fel nekik.

Protestáns papokat szintén találunk mindkét táborban. Az erdélyi szászok evangélikus egyháza azonosult nemzetisége unió- és magyarellenes fellépésével. Azokat a szlovákokat, akik fegyvert fogtak a forradalom ellen, két evangélikus lelkész, Hurban és Hodzsa vezette. Magyar református lelkészek is ütköztek a kormánnyal, mikor paraszti híveiknek a feudális maradványok teljes felszámolását követelő mozgalmainak élére álltak. Más részük viszont a honvédseregben, nemzetőrségben vállalt fegyveres szolgálatot – noha az egyház ezt helytelenítette –, vagy a most kiépült protestáns tábori lelkészi szolgálatnál működött. Az otthonmaradottakat püspöki körlevelek szólították fel a szabadságharc aktív támogatására, a hazafias buzgalom ébrentartására.

Egy ilyen, 1848. december elején kiadott irat volt az egyik vádpont a már említett kufsteini rab, Haubner Máté dunántúli evangélikus szuperintendens ellen is, amit súlyosbított, hogy papi hivatása mellett a szabadságharcban élelmezési biztosként tevékenykedett a honvédcsapatok mellett. Balatonkiliti református lelkészének, Gaál Györgynek a pontos „bűnét" nem ismerjük, de tudjuk, hogy

A karakán vikárius

Róka József 1848 őszén a csanádi egyházmegye püspöki kormányzójaként Temesváron székelt. Október 10-én Rukavina altábornagy, a vár parancsnoka felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak, majd egy átiratban hasonló állásfoglalásra szólította fel a püspöki szentszéket. Róka József a felszólítást visszautasította, és még válaszlevelének elküldése előtt a püspöki hivatalt a levéltárral együtt Makóra helyezte át. A következő időszakban innen igazgatta a rábízott egyházmegye magyar kormányzat alatt maradt részét. A temesvári parancsnok, báró Rukavina elfogatóparancsot adott ki ellene, melyet azonban csak a világosi fegyverletétel után tudtak foganatosítani.

A hadbíróság 1849. november 5-én hivatalvesztés és vagyonelkobzás mellett kötél általi halálra ítélte, amit kegyelemből húszévi, vasban töltendő szabadságvesztésre változtattak. Fogságát Kufsteinben töltötte. A börtönkimutatás szerint beteges, komoly fogoly volt, megadta magát sorsának, mindenhez alkalmazkodott. Kegyelem folytán 1852. augusztus 4-én szabadult. Hazatérése után a máriaradnai kolostorban élt, visszavonultan.



RÓKA JÓZSEF püspöki helynök emléktáblája Makón, azon a házon, amelyből 1848–49-ben a csanádi egyházmegye magyar fennhatóság alatti részét kormányozta.



HAUBNER MÁTÉ dunántúli evangélikus püspökért hitsorsa, Mária Dorottya főhercegnő, József nádor özvegye járt közben, s így már 1850 nyarán kiszabadult Kufsteinből.

A magyar szabadságharccal összefüggésben elítélt foglyok Kufsteinben

Georg von Amsberg honvéd százados (Hildesheim, 1821 – Hoboken, USA, 1876)

Benedek Lajos honvéd százados (Kézdivásárhely, 1822 – ?)

Benő István honvéd őrnagy (Szamosújvár, 1799 – Erzsébetváros, 1867)

Földváry Károly százados (Királyfalva, 1817 – Budapest, 1884)

Gergely Lajos honvéd százados (Csíkszentsimon, 1827 – Székelyudvarhely, 1893)

Gidró János honvéd százados (Csíkkarcfalva, 1817 – Marosvásárhely, 1858)

Hermann Benjamin honvéd százados (Kéty, 1799 – Dunaföldvár, 1874)

Kálnoky Sándor honvéd alezredes (Altorja, 1810 – Csíkszentmihály, 1875)

Károvi Antal honvéd őrnagy (Liszka, 1814 – ?)

Kozma Alajos honvéd százados (Kőrösbánya, 1813 – Pleskuca, 1873)

Lázár György gróf honvéd tábornok (Szárhegy, 1807 – Mezőerked, 1861)

Lill Adolf honvéd százados (Bochnia, Galícia, 1812 – ?)

Molnár Ignác honvéd százados (Csíksomlyó, 1826 – ?)

Nagy Ezékiel honvéd őrnagy (Kézdivásárhely, 1806 – ?)

Niczky Kristóf gróf honvéd százados (Harasztbogárd, 1814 – ?)

Hieronym Olszewsky honvéd százados (Busk, Galícia, 1827 – ?)

Papp Lajos honvéd alezredes (Kézdivásárhely, 1824 – Kossuthfalva, 1882)

Reviczky László gerilla őrnagy (Hajdúsámson, 1805 – Nagyvárad, 1868)

Salamon Károly honvéd százados (Csíktapolca, 1807 – ?)

Szabó Farkas honvéd őrnagy (Szeged, 1815 – Tiszalúc, 1869)

Szél József honvéd őrnagy (Dömölk, 1813 – Pozsony, 1886)

Szigethi Miklós (egyes forrásokban: Szigethi Csehi Miklós) honvéd őrnagy (Torda, 1824 – Szucság, 1904)

Szontágh Frigyes honvéd őrnagy (Pest, 1825 – Kufstein, 1854)

Adolf Thunes honvéd százados (Düsseldorf, 1816 – ?)

Witkay Zsigmond honvéd százados (Páké, 1810 – ?)

Weber János honvéd őrnagy (Kaposvár, 1805 – ?)

Zathureczky István honvéd százados (Orosztelek, 1821 – Imecsfalva, 1858)

*

Beniczky Lajos kormánybiztos, honvéd alezredes (Micsinye, 1813 – Pest-Buda, 1867)

Boczkó Dániel országgyűlési képviselő, kormánybiztos (Békéscsaba, 1789 – Csúd puszta, 1870)

Csíky Sándor ügyvéd, országgyűlési képviselő, kormánybiztos (Eger, 1805 – Eger, 1892)

Josipovich Antal Zágráb megyei főispán, turopoljei gróf (Zágráb, 1804 – Jalkovec, 1874)

Motesiczky István trencséni kormánybiztos (Lédec, 1802 – ?)

*

Czuczor Gergely Benedek-rendi szerzetes, költő, nyelvész (Andó, 1800 – Pest, 1866)

Gaál György református lelkész (Ireg, 1814 – Kőröshegy, 1896)

Haubner Mátyás evangélikus szuperintendens (Veszprém, 1794 – Sopron, 1880)

Illiev István görög nem egyesült szentszéki tanácsos (Boba, 1808 – Kufstein, 1853)

Klampatzky Alajos katolikus lelkész (Domoszló, 1821 – ?)

Kreith József gróf görög katolikus lelkész (Eperjes, 1821 – Eperjes, 1892)

Modrovits Gergely katolikus lelkész (Lébény, 1804 – ?)

Petrovitz [Stoikeszka] Demeter görög nem egyesült főpap (Belincs, 1794 – ?)

Róka József püspöki helynök (Szeged, 1790 – Máriaradna, 1858)

Sághy Vendel plébános (Dunaszerdahely, 1810 – Muzsla, 1890)

*

Angyal Antal gyógyszerész (Esztergom, 1813 – ?)

Dombay István (Nagycsömöte, 1805 – ?)

Horváth István (Nagypöse, 1812 – ?)

Horváth József (Ludad, 1831 – ?)

Hradetzky [Mayer] Nándor hivatás nélküli (Pest, 1813 – ?)

Somogyi József jegyző (Sárvár, 1820 – ?)

*

Leövey Klára tanárnő (Máramarossziget, 1821 – Budapest, 1897)

Teleky Blanka grófnő, a magyar nőnevelés úttörője (Hosszúfalva, 1806 – Párizs, 1862)

Egy regényes történet vége

Az 1848 őszén a kormány hívó szavára életveszéllyel dacolva, kalandos utakon hazatérő huszárok egyik regényes hőse Kufsteinben fejezte be életét. A 23 éves Szontágh Frigyes a Galíciában szolgáló 10. (Vilmos) huszárezred hadnagya volt. Ezrede felét még júniusban hazavezényelték, de a maradék négy századnak erre ősszel már nem volt reménye. Első, 50 fős csoportjuk október 11-én szökött meg. Október 24-én az alezredesi osztály teljes első százada követte őket Szontágh Frigyes vezetésével. Két nap múlva a lengyel Lipoty Surmacky hadnagy vezetésével már 200 huszár kelt útra. A Vilmos-huszároknak harccal kellett utat törniük hazafelé, amelynek során különösen Szontágh százada veszített sok embert. (Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényének híres epizódjába, Baradlay Richárd századának történetébe a Vilmos-huszárok hazatérését is beleszőtte.)

Itthon csatlakozott a honvédsereghez, ahol novemberben alszázadossá, 1849. február 18-án főszázadosssá léptették elő. Az erdélyi hadszíntéren harcolt. Augusztus 1-jén őrnaggyá és osztályparancsnokká nevezték ki. A borosjenői fegyverletételnél esett fogságba augusztus 20-án.

Az aradi hadbíróság felségárulás miatt, rangvesztés mellett kötél általi halálra ítélte, amit kegyelemből 18 évi, vasban töltendő várfogságra változtatott. Büntetését Kufsteinben töltötte. Leövey Klára igazi romantikus regényhősként örökítette meg alakját: „Magas, sugár termet, hozzá illő daliás, széles vállakkal, barnás halvány és nemesvonalú arcát fekete szakáll környezé, hasonló szemeiben ifjú lelkesedés tüze ragyogott." A börtönkimutatás szerint „semmi megbánást nem tanúsít – ellenkezőleg, nagyon szemtelen, dacos és vonakodó, bizonyos büszkeséget mutat és fejez ki, azért, mert részt vett a forradalomban. Ebből következik, hogy sohasem jut belátásra, hanem mindig ellenségesen fog szemben állni a kormányzattal." 1854-ben büntetését megfelezték, de ez a kegyelem számára már nem jelentett könnyebbséget: 1854. április 3-án a börtönkórházban meghalt. A börtönkimutatás szerint halálának oka végelgyengülés volt. Fogolytársainak emlékezései szerint tüdőbajban szenvedett. Valamilyen sérelem miatt panaszt emelt, amiért büntetésből a kaszárnyából a Császártoronyba helyezték át. „Éppen a szomszéd börtönbe tevék Szontághot a grófnő mellé, s ez hallhatta a szegény beteg fogoly köhögését" – emlékezett vissza az utolsó stádiumra Leövey Klára. A téli börtönkörülmények között a fenyítő intézkedés a fiatalember korai halálához vezetett.

felségárulásért eredetileg halálra ítélték, és a kegyelemből kapott húsz évből hat és felet le is töltött Kufsteinben.

Az ország második legnépesebb felekezetének, a görögkeleti egyháznak a hívei szinte kizárólag ahhoz a két nemzetiséghez tartoztak, amely nemzeti céljai megvalósítása érdekében az ellenforradalommal működött együtt. A szerb és román egyházi hierarchia nem pusztán követője, hanem mozgatója, vezetője, sőt szervezeti kerete volt a mozgalmaknak. Ennek ellenére Kufsteinbe két ortodox lelkész is került a szabadságharc támogatásáért: Petrovitz Demeter és Illiev István. Utóbbi Temesvár-Gyárvárosában hirdette ki szószékéről a Függetlenségi Nyilatkozatot, sőt híveit a Temesvárt ostromló magyar csapatokkal való együttműködésre buzdította. Ő volt Szontágh Frigyes mellett a másik '48-as, aki nem érte meg a szabadulást.



GAÁL GYÖRGY, Balatonakali református lelkésze hat évet töltött Kufsteinben.

A megtorlás által sújtott egyházak sorsában megfigyelhetünk „felekezetsemleges" elemeket is. A kor kommunikációs rendszerében a lelkész, mint a legtöbb faluban az egyetlen iskolázott ember, központi szerepet töltött be. Az egész lakosságot érintő rendeleteket neki kellett felolvasnia a szószékről, értelmüket megmagyarázni az egyszerű embereknek. A szabadságharc idején ez a funkció veszélyessé vált, néha tragikus következményekkel járt. A helyükön maradt lelkészeknek mind a forradalmi kormány, mind a megszálló császáriak rendeleteit, kiáltványait közhírré kellett tenni, ami a hadi helyzet változása után könnyen a forradalmi, illetve császári propaganda vádját vonta maga után. Mindkét harcoló fél számos egyházit tartóztatott le ilyen vádakkal, sőt néhányukat ki is végezték. Haynau rémuralma idején különösen súlyosan esett latba a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése, s a kormány által elrendelt hálaadó istentisztelet celebrálása. Klampatzky Alajos egri katolikus lelkész például az 1849. május végén a kormány által kezdeményezett keresztesháborúban való részvételre buzdító beszédével – amit ráadásul nyomtatásban is megjelentetett – halálos ítéletet vont magára; ebből végül két és fél éves letöltött várfogság lett Kufsteinben.

A szabadságharc utórezgései: két fogolynő Kufsteinben

1848–49 eseményei a fegyverletétellel Magyarországon nem zárultak le teljesen. A politikai és katonai elit jelentős része külföldre menekülve kivonta magát a megtorlás alól, s egyben továbbéltette az alkotmányosság helyreállításának reményét. A politikai emigráció szinte a fegyveres vereség után azonnal elkezdte megszervezni az újrakezdés hazai bázisát.

A nemzetközi helyzet jobbra fordulásában bizakodó hazai és emigráns magyarok 1849 és 1867 között több kísérletet tettek egy hazai illegális szervezet kiépítésére. Ezeket a szervezkedéseket az abszolutizmus rendőri szervei sorra leleplezték, részesei ellen pedig az 1849-es őszi megtorlásokhoz hasonló szigorral jártak el. Az 1850-es években 10-nél több halálos ítéletet hajtottak végre az „összeesküvőkön”, és újra számos elítélt került az örökös tartományok várbörtöneibe.

Ebben az időszakban Kufsteinbe két nevezetes magyar politikai foglyot zártak: Teleki Blanka grófnőt és Leövey Klárát. Személyükben egyben az első fogolynők is az erődbe érkeztek. Az ő tevékenységük tulajdonképpen nem kapcsolódott egyik titkos szervezkedéshez sem, de esetük mégsem tekinthető egyedülállónak a korban. Számos magyar, köztük ismert emberek is – például Madách Imre –, kerültek bíróság elé, majd börtönbe hasonló vádak, azaz a szabadságharc emlékezetének ébrentartása, üldözöttek rejtegetése miatt. Teleki Blankáék pere tehát nem volt elszigetelt eset, feltűnést főleg a fővádlott magas társadalmi rangja, nő volta, valamint az ítélet súlyossága keltett.



TELEKI BLANKA

TELEKI BLANKA KUFSTEINBEN (Madarász Viktor festménye, részlet)

Leövey Klára jegyzetei

Megérkezés Kufsteinbe

A hanyatló nap sugarai rásütöttek a koporsóra, mely annyi életet vett el és rövidített meg, a magas hegyek közül szűk völgyben is kiemelkedő kufsteini várra, s különösen annak egykor legerősebb védművét képező donjon-jára, az iszonyú tömörségű Császártoronyra.

Midőn a sok tekervényes úton, kisebb-nagyobb udvaron, hol a föld vagy padozat mindenütt tisztább volt, mint a lég, végre a roppant zömtorony alá értek, s a térparancsnok kapitány intett a grófnőnek, hogy kövesse: az eddig kíséretül szolgált csendőrök egyike maga is megdöbbenve kiáltott fel: also im Turm? [tehát a toronyban?] Csak később tudták meg, hogy e felkiáltás azt jelenti, miszerint a legszigorúbb fogdába lesznek bezárva a monarchia területén.

A meredek külső lépcsőn fölmenve, egy nagy őrterembe léptek, hol katona őrök tanyáztak; innen szűk



LEÖVEY KLÁRA

és sötét lépcsőkön tapogatva jutottak fel egy alacsony körterembe, melyből minden irányba ajtók nyíltak be. (...) Az óriás foglár, Marderbeck fölnyitá előttük a harmadik és negyedik számú ajtót, s a következő pillanatban benn voltak azon sötét és szűk helyiségben, mely állandó fogházokul volt szánva. Alacsony boltozatos és az ajtó felé mindinkább keskenyedő két szobácskából állott az új lakás, melynek annyi hátránya mellett azon egyetlen előnye volt, hogy a két szoba ajtaja egy közös pitvarba nyílt, és így a két nő legalább nappal társaloghatott, érintkezhetett egymással. Mindenik szobán magas, kicsiny, kéményszerű ablak, hármas rostélyzattal ellátva, melyeken át csak egy kis égfoltot s a közelebbi hegyek egy darabját lehetett látni. Bútorok: az ismeretes katona priccs szalmazsákkal és szalma párnával, festetlen kis asztal és egy szék.

Mindennapok Kufsteinben

„Amint az est leszállt, egyszerre nagy zörejjel nyílt fel a külső ajtó, mindenik fogoly asztalára egy darab fekete kenyeret, tejet és vizet tettek, és éjszakára külön zárták. Ez az úgynevezett »vizit« minden nap reggel-este megtörténik, oly durva rohamossággal, hogy a fogoly nők éveken át nem tudták megszokni. Minden jeladás nélkül egyszerre nagy lánccsörgés hallik; az ajtót hirtelen felcsapják, s a porkoláb egy láncos rabbal berohan; az első szemle, az utóbbi takarítás végett. Így megy ez éveken keresztül, reggel hat-hét órakor, este öt-hat órakor.

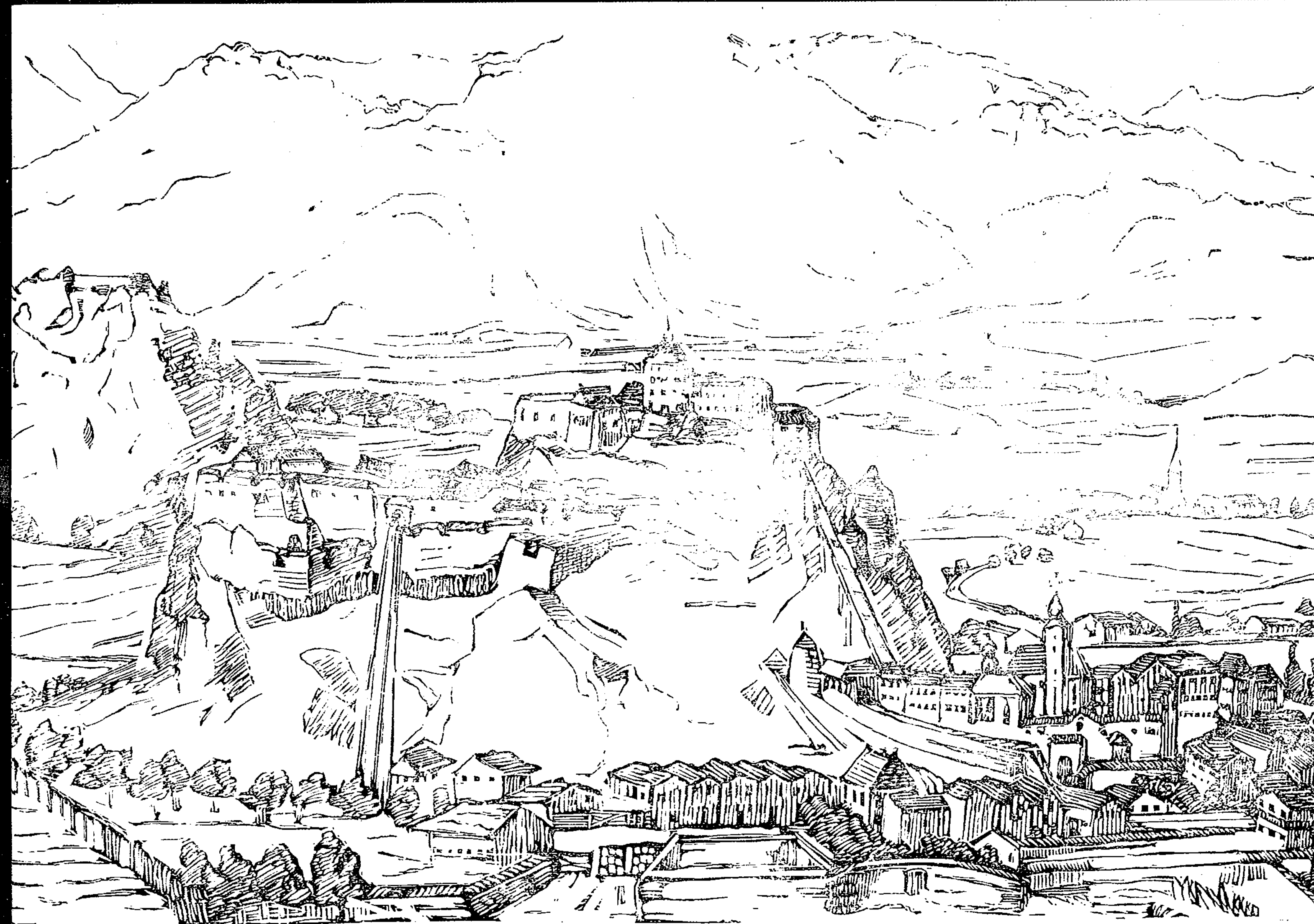
A Nehiba-korszak a legkedvezőbb volt a fogolynőkre nézve hosszas fogságok alatt; el lehet mondani, hogy a fogság súlyát ekkor érezték legkevésbé. A foglyok közül némelyek virágokat és madarakat küldöttek ajándékba. Midőn már így lassanként beletörődtek balsorsukba, s a börtön egyhangúságát olvasással, rajzolással és kézimunkákkal enyhítették, egyszerre egy nagy külső csapás érte őket – a vár derék parancsnoka hirtelen meghalt."

Az ideiglenes parancsnoksággal a szolgalelkű Kampf kapitány bízatott meg, ki rangja emelését attól várta, hogy a szerencsétlen foglyokon kegyetlenkedjék. A két nőtől minden könyv- és írásfélét elvettek. Nagy kegy gyanánt a fogolynők ágyneműit meghagyta, de külön akarta őket zárni, és ez csak Leövey Klára határozott fellépése következtében maradt el.

„Volt még egy enyhítő és kedvező körülmény a fogolynőkre nézve Kufsteinben. Ez abban állott, hogy a vár katona-őrségét magyar ezred fiai képezték. E jó fiúk ritka érdekeltséggel és részvéttel viseltették a hölgyek iránt. Ha őrségen voltak, vagy a fogoly nőkkel azok sétája közben találkoztak: jól esett lelköknek, habár csak pár szót váltani a fogolynőkkel."

A kufsteini fogság súlyosbító tényezői

A szegény rabok életében nagy fontosságú kérdés a szabad séta kérdése; fenntartani a test egészségét, hogy fenntartható legyen a lélek méltósága. Ezekből lehet megérteni, miért volt fő sérelmük mindannyiszor a séta és szabadság hiánya, és miért került annyi küzdelembe, hogy a vár egyik vagy másik terén alkalmas séta helyet és alkalmas időt nyerjenek. Hogy ezt megérthessük, eszünkbe kell jutni annak, hogy Kufstein valódi havasok közt fekszik, s a meredek kőszálra épített vár egyfelől ki van téve a völgy legszilajabb szeleinek, másfelől a hely szűkénél fogva oly csekély terekkel rendelkezik, melyeket igazán csak gúnyból lehet így nevezni. A talaj általában egyenetlen és köves, és az összekötő utak oly meredekek, hogy téli időben teljesen járhatatlanok. Hozzá kell ehhez gondolnunk, hogy a foglyoknak legfeljebb csak párjával és mindig őrizet alatt kellett sétálniok, és így a rövid téli napokon az időből a sétaórák száma sehogysem telt ki. A tél Tirol ezen vidékén rendszerint igen hosszú és szerfölött kemény: az óriás Marderbeck foglár vigasztalása szerint Kufsteinben nyolc hónapig szokott tartani. Séta alkalmával sebesen kellett járni, hogy a láb meg ne fagyjon. Beszélni alig lehetett, mivel a nyílt ajkak közt berohanó hideg lég még bensőleg is fázást okozott. Ilyen hideg Magyarországon még a legkeményebb télben sem létezik. A szegény magyar katonáknak is szörnyen kelle szenvedniök a szokatlan égalj miatt, s azért ők Tirolt kegyetlen országnak nevezék.



KUFSTEIN ÉS VIDÉKE (Teleki Blanka rajza)

Irodalom

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Püski, Martonvásár, 2000.

Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban I–II.* Heraldika, Budapest, 2008–2009.

Hermann Róbert: *Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után.* Útmutató, Budapest, 1990.

Hermann Róbert: *1848–1849 – A szabadságharc hadtörténete.* Korona, Budapest, 2001.

Hermann Róbert (szerk.): *A forradalom és a szabadságharc képes története.* Tóth Könyvkereskedés, Debrecen, 2009.

Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás.* Új Mandátum, Budapest, 2009.

Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója.* Szépirodalmi, Budapest, 1951.

Náday Károly – Sáfrán Györgyi: *Történeti kutatások Kufsteinben. Czuczor Gergely rabsága.* Az MTA Könyvtárának Közleményei. Új sorozat 14., Budapest, 1984.

Sáfrán Györgyi: *Teleki Blanka és köre.* Kriterion, Bukarest, 1979.

Urbán Aladár: *Batthyánytól Kossuthig: hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén.* HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2009.



DEMBIŃSKI ALTÁBORNAGY a Dunán átkelve Törökországba menekül augusztus 15-én.

Tartalom



A sorozat főszerkesztője Csorba László

Szerkesztő Koronczai-Fekete Viktória

Képszerkesztő Török Ágnes

Kiadói programvezető Szuba Jolanta

Kiadói programkoordinátor Balázsi Szilvia

A képek forrása
CULTiRiS Kulturális Képügynökség, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kozterkep.hu/Lovász Ferencné, Magyar Nemzeti Múzeum, MTA Könyvtár és Információs Központ, Országos Széchényi Könyvtár, Szépművészeti Múzeum, Szerző házi archívuma, Wikimédia

ISBN 978-963-09-8461-4

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Műszaki vezető Papp Miklós
Műszaki koordinátor Winter Angéla
Korrektor Török Mária
Nyomdai előkészítés Veres Ildikó
Képkidolgozás GMN-Color Digital Kft.



A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat több mint
négy évszázados hagyományait őrző Alföldi Nyomda Zrt. munkája
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI

A SZENT KORONA – TÓTH ENDRE
SISI-LEGENDÁK – F. DÓZSA KATALIN
KI BOMBÁZTA KASSÁT? – ROMSICS IGNÁC
PETŐFI HALÁLA – HERMANN RÓBERT és KOVÁCS LÁSZLÓ
MIKOR VOLT A HONFOGLALÁS? – FODOR ISTVÁN
AZ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYSÍROK – BICZÓ PIROSKA
A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS – BÁLINT CSANÁD
A ZICHY-GYÉMÁNTOK – HERMANN RÓBERT
BÁTHORY ERZSÉBET – BŰNÖS VAGY ÁLDOZAT? – VÁRKONYI GÁBOR
MÁTYÁS, A RENESZÁNSZ KIRÁLY – BUZÁS GERGELY
AZ OSTROMLOTT BUDAPEST KÉT TITKA – UNGVÁRY KRISZTIÁN
AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALÁSA – ZSOLDOS ATTILA
A BUJDOSÓ RÁKÓCZI – TÓTH FERENC
KÁROLYI, A VÖRÖS GRÓF – HAJDU TIBOR
WALLENBERG ELTŰNÉSE – BERN ANDREA
A SZÁMŰZÖTT RÁKOSI – FEITL ISTVÁN
A MOHÁCSI VÉSZ – B. SZABÓ JÁNOS
KUFSTEIN, A MEGTORLÁSOK JELKÉPE – FÓNAGY ZOLTÁN
SZÉCHENYI DÖBLINGBEN – CSORBA LÁSZLÓ
TRIANON – ZEIDLER MIKLÓS

KOSSUTH KIADÓ
www.kossuth.hu | kiado@kossuth.hu
1490 Ft


9 789630 984614

A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI KUFSTEIN, A MEGTORLÁSOK JELKÉPE



A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI

KUFSTEIN
A MEGTORLÁSOK JELKÉPE

FÓNAGY ZOLTÁN